

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

**Neměnná vizitka: Náboženská symbolika na náhrobcích
významných českých osobností**

Bakalářská diplomová práce

Kulturní antropologie – Religionistika

Autor: Klára Kubálková

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Tomáš Bubík, Ph.D.

Olomouc 2020

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma *Neměnná vizitka: Náboženská symbolika na náhrobcích významných českých osobností* vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne.

Podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala Doc. Mgr. Tomáši Bubíkovi,
Ph.D. za vedení bakalářské práce a své rodině za podporu a optimismus.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Klára Kubálková</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	<i>Kulturní antropologie – Religionistika</i>
Obor obhajoby práce:	<i>Religionistika</i>
Vedoucí práce:	<i>Doc. Mgr. Tomáš Bubík, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	2020

Název práce:	Neměnná vizitka: Náboženská symbolika na náhrobcích významných českých osobností
Anotace práce:	Bakalářská práce se zabývá proměnami náboženské symboliky na náhrobcích vybraných českých osobností 20. století ve veřejném prostoru vybraných pražských hřbitovů. Zaměří se na proměny symbolů i nápisů na 52 náhrobcích v časovém rozmezí od 20. let 20. století po rok 2019 na hřbitovech na Vyšehradě, Vinohradech, Novém židovském hřbitově, Olšanech, Malvazinkách, Ďáblickém, Motolském, Střešovickém, Břevnovském a Strašnickém hřbitově. Analyzuje shromážděný fotografický materiál a zabývá se symbolikou a nápisy na náhrobcích vzhledem k době pohřbu a povolání zesnulého a odrazem těchto faktorů na výsledné podobě náhrobku.
Klíčová slova:	hroby, náhrobek, hřbitovy, 20. století, Česko, sekularizace, náboženská symbolika, symbol
Title of Thesis:	Forever Introduced: Religious Symbolism on the Tombstones of Important Czechs
Annotation:	This thesis focuses on the changes of religious symbolism appearing on the gravestones of selected famous personalities of Czech 20th century in the public space of selected cemeteries. It focuses on changes in the symbols and inscriptions present on 52 gravestones in the period from 1920s to 2019 in

	<p>Vyšehrad, Vinohrady, New Jewish Cemetery, Olšany, Malvazinky, Ďáblice, Motol, Střešovice, Břevnov and Strašnice cemeteries. Thesis analyzes the collected photographic material and deals with symbolism and inscriptions on the gravestones in relation to the period of funeral and to the profession of the deceased and how are those factors reflected resulting in the final form of the gravestone.</p>
Keywords:	<p>graves, gravestone, cemetery, 20th century, Czechia, secularization, religious symbolism, symbol</p>
Názvy příloh vázaných v práci:	<p>Rozdělení osobností podle období Rozdělení osobností podle oblasti profesního uplatnění</p>
Počet literatury a zdrojů:	<p>39</p>
Rozsah práce:	<p>81 s. (109 400 znaků s mezerami)</p>

Obsah

Úvod.....	7
Metodologie	10
Významné osobnosti českého 20. století	11
Historický kontext.....	13
Česká sekularizace 20. století.....	13
Kremace.....	14
Pohřbívání u tří hlavních abrahámovských náboženství.....	16
Křesťanský způsob pohřbu	16
Židovský způsob pohřbu	17
Pohřeb v islámu	19
Pražské hřbitovy.....	21
Stručná charakteristika jednotlivých hřbitovů	21
Ďáblický hřbitov.....	21
Malvazinky	22
Urnový háj Motol.....	22
Olšanské hřbitovy	22
Nový židovský hřbitov	23
Urnový háj Strašnice.....	23
Střešovický hřbitov	24
Vinohrady	24
Vyšehrad	24
Pražské hřbitovy jako veřejný prostor.....	25
Praxe návštěvníků.....	29
Symbolické hroby	30
Nápisy a náboženská symbolika na vybraných hrobech	31
Odras proměny politických režimů na náhrobcích	32
Období První republiky	34

Od druhé republiky po nástup komunismu.....	37
Komunismus do roku 1968.....	41
Od ČSSR po sametovou revoluci.....	47
Období po roce 1990	52
Shrnutí kapitoly.....	59
Odraz profesního života pohřbeného	60
Politika.....	61
Věda	62
Herci.....	63
Spisovatelé	64
Hudebníci.....	65
Umělci.....	66
Sport.....	67
Shrnutí podkapitoly	68
Závěr	70
Literatura a zdroje.....	74
Přílohy.....	78

Úvod

Zákony přírody jsou neoblomné a rády se nám připomínají, jakkoliv se od nich můžeme snažit odvracet pohled. Nemilosrdné plynutí času nelze obměkčit a, jak praví notoricky známé varování živým, prachem jsme a v prach se také obrátíme a stejně tak všichni okolo nás. Těla se sice vrací zemi a podléhají rozpadu, ale vzpomínky na ty, kdo byly kdysi živí, přetrvávají a potřebují něco, co by je neslo dál napříč generacemi, nespoleháje se pouze na paměť pozůstalých, potřebují neměnnou vizitku nebožtíka, která by předávala údaje o něm nezávisle na okolí, přetrvala změny společnosti, času i ideologie a stále v sobě nesla alespoň základní poselství o zesnulém.

Tato práce se zabývá právě těmito neměnnými vizitkami a zaměří se na náhrobky významných českých osobností 20. století, pohřbených na pražských hřbitovech. Práce si klade za cíl hledat a analyzovat náboženské i světské symboly a nápisy na těchto náhrobcích, popsat je a vysvětlit jejich výskyt a proměny mezi 20. lety 20. století a současností a v závislosti na povolání a životní dráze pohřbených. V důsledku dynamického politického vývoje, ke kterému v tomto období došlo, můžeme předpokládat, že výskyt zejména náboženských symbolů ve veřejném prostoru podléhal vývoji a docházelo k jejich postupnému úbytku, jak vlivem politické situace, tak postupující sekularizace, která se promítla i do hřbitovního prostoru a nápisů a symboliky na konkrétních náhrobcích.

První část práce přiblíží teoretická východiska, popíše metodologii výzkumu, definuje pojem „významné osobnosti“ tak, jak s ním ve své práci budu zacházet a nastíní obecné informace o kontextu historických událostí českých zemí ve 20. století. Vlastní kapitola bude věnována pohřbívání v křesťanství a

judaismu a úloze hřbitova jako veřejného prostoru. Druhá část práce bude věnována empirickému výzkumu a analýze fotografického materiálu, shromážděného přímo na hřbitovech a ilustruje odraz běhu 20. století ve veřejných projevech náboženství, zvěčněných formou náboženské symboliky na náhrobcích.

Ačkoliv již na téma náhrobků a symboliky na nich práce vznikly, převažuje v nich tendence soustředit se na popis architektonických slohů a rozbor nápisů tak, jak jsou, spíše než na jejich vysvětlení. Dalším volným místem, které se tato bakalářská práce snaží vyplnit, je obecný nedostatek prací, zaměřených primárně na náboženskou symboliku a její vývoj v průběhu českého 20. století. Omezení na kratší časový úsek v rámci českých dějin poskytuje větší prostor pro interpretaci pozorovaných jevů na základě shromážděného obrazového materiálu.

Mezi nejvýznamnější knihy, zabývající se tématem smrti a pohřbívání, můžeme uvést například *Dějiny smrti* Philippe Ariése¹ či *O smrti a pohřbívání* Olgy Nešporové². Jedná se však o knihy v prvním případě spíše teoretické, pojednávající o vývoji přístupu člověka ke smrti a v případě druhém o dílo sociologicky směřované, zabývající se současnou situací a praxí. Ačkoliv O. Nešporová prokládá knihu výsledky svých výzkumů, a to včetně výzkumu pomníčků obětem autonehod, zajímá se více o jejich význam pro pozůstalé než o obsaženou symboliku. Další přínosnou publikací v oblasti pohřbívání je také kniha *Pohřbívání a hřbitovy*³, koncipovaná jako učebnicový text pro zájemce o zmíněné téma. Ve své práci budu v rámci této knihy vycházet

¹ ARIÉS, Phillipe. *Dějiny smrti I, II*. Praha 2000

² NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013

³ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011

především z kapitoly Religionistika⁴, pojednávající o hrobech a pohřbívání v křesťanství, judaismu a islámu. Problematikou výskytu náboženských symbolů na náhrobcích se zabývá také Wilbur Zelinsky⁵, který tento jev zkoumá v prostoru britských, amerických a kanadských hřbitovů.

Mezi vzniklými diplomovými pracemi na téma symboliky na náhrobcích v prostoru pražských hřbitovů můžeme zmínit dvě diplomové práce z Ústavu dějin křesťanského umění Univerzity Karlovy, *Funerální umění v první třetině 20. století v Čechách* V. Kuchtové⁶ a *Funerální umění na vybraných pražských hřbitovech 1850-1950* V. Holzapfelové⁷. Obě autorky se však zabývají spíše obdobím přelomu 19. a 20. století a své práce směřují k architektonickým slohům a sochařskému zpracování.

Fyzická přítomnost samotných hrobů a způsob zhotovení náhrobků z nich dělají výborný zdroj informací o konkrétním zesnulém a nesou v sobě odraz dané doby. V proměnách, kterými hroby v průběhu času procházely, se odrážejí společenské, politické, historické i ideologické změny, poodhalují nám dobovou módu, přístup pozůstalých a v neposlední řadě také proměny náboženské víry a jejích veřejných projevů. To nám dává jedinečnou příležitost získat představu o vývoji a stavu náboženství a religiozity tak, jak se odráží v prostoru hřbitovů ve svém veřejném projevu v průběhu 20. století.

⁴ OPATRŇY, Aleš. *Religionistika*. In: STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 235 - 326

⁵ ZELINSKY, Wilbur. *The Gravestone Index: Tracking Personal Religiosity across Nations, Regions, and Periods*. *Geographical Review*, vol. 97, no. 4, 2007. s. 441–466

⁶ KUČTOVÁ, Vladislava. *Funerální umění v první třetině 20. století v Čechách*. Praha, 2008. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Bydžovská, Lenka.

⁷ HOLZAPFELOVÁ, Vladislava. *Funerální umění na vybraných pražských hřbitovech 1850-1950*. Praha, 2016. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Rakušanová, Marie.

Metodologie

Zvolenou výzkumnou metodou je sběr obrazového materiálu v prostoru vybraných pražských hřbitovů, následná analýza vyskytujících se nápisů a symbolů a jejich komparace v rámci shromážděného materiálu. Pro účely práce byly vybrány hřbitovy na Vyšehradě, Vinohradech, Novém židovském hřbitově, Olšanských hřbitovech, Malvazinkách Ďáblickém, Motolském, Střešovickém, Břevnovském a Strašnickém hřbitově, na kterých proběhl terénní výzkum, spočívající ve shromažďování fotografického materiálu. Z každého z vybraných hrobů významných osobností byly pořízeny 2–3 fotografie, zaznamenávající celkový vzhled hrobu a detail náhrobku, případně i krycí desky hrobu, pokud poskytuje přínosné informace v podobě nápisů či symbolů. Výzkumný vzorek je tvořen celkem 52 osobnostmi. Z nich celkem 5 spadá do období mezi lety 1918 a 1938, 7 do období 1939 až 1948, 13 do období 1949 až 1968, 11 do období 1969 až 1989 a 16 do období mezi lety 1990 a 2019. Při druhém způsobu třídění pak 10 spadá do oblasti politiky, 5 do oblasti sportu, 3 do oblasti vědy, 4 do oblasti hudby, 6 je umělců, 11 spisovatelů a 12 herců.

Výběr do seznamu významných českých osobností 20. století proběhl pomocí vytvoření několika verzí seznamu významných osobností, jež byl rozeslán 14 respondentům různého věku, vzdělání a zaměstnání za účelem jeho zúžení na obecně známé osoby. Tento krok je detailněji popsán v části Významné osobnosti českého 20. století a je nutno předeslat, že se nejednalo o výzkum, který by mohl přinést validní výsledky v otázce veřejného povědomí o významných osobnostech českého 20. století, nýbrž pouze o zúžení seznamu na notoricky známá jména.

Při svém výzkumu využívám smíšeného výzkumného designu⁸, stavějícího na kombinaci kvantitativních a kvalitativních metod, umožňujících celistvé uchopení výzkumného problému⁹. V bakalářské práci věnuji pozornost jednotlivým náhrobkům a k nim příslušejícím osobnostem. Na základě vizuální podoby náhrobku, zaznamenané na pořízených fotografiích, analyzuji obsažené nápisy a symboly, jež kladu do souvislostí s dobou pohřbu a příslušnými historickými a politickými milníky a sleduji proces proměny náboženské symboliky obsažené na těchto náhrobcích. V další kapitole pro analýzu nápisů a symbolů využívám kritéria profese pohřbeného a odrazu dané profese na výsledné podobě náhrobku a hrobu. Výsledná typologie tedy vychází z formální a věcné analýzy nápisů a symbolů, identifikuje formu a obsah nápisů a popisuje a interpretuje je v rámci vytvořených kategorií, ve vztahu době pohřbu, profesnímu zařazení a osobě pohřbeného.

Významné osobnosti českého 20. století

Historicky významná role Prahy jako hlavního města Československé a posléze i České republiky se zasloužila o značnou koncentraci významných osobností, pohřbených v prostorech jejích hřbitovů. Osobností, které nějakým způsobem přispěly k národnímu rozkvětu, které za sebou zanechaly díla, na něž se i dnes rádi díváme nebo je posloucháme, které byly a jsou lidem oblíbené a kterým je přikládána role významné osobnosti.

Pojem významná osobnost si dovoluji pojmut ve smyslu osoby, která po sobě zanechala lidmi oblíbené či alespoň široce známé dílo či díla, nebo která je v povědomí veřejnosti fixována jako zasluhující pozornosti za svůj přínos oboru

⁸ CRESSWELL, John a CLARK, Vicki L. Plano. *Designing and Conducting Mixed Methods Research* 1. vyd. Praha: Sage Publications. 2011. s. 235-326

⁹ CRESSWELL, John. *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Upper Saddle River, N.J.: Pearson/Merrill Prentice Hall, 2008. s. 535

či společnosti nebo za svůj životní příběh. Za takovéto významné osobnosti můžeme v mém pojetí považovat umělce, sportovce, ale i politiky, vědce, či osoby, jež jde považovat za mučedníky za pravdu nebo oběti nepřejčnosti okolí. Do posledních dvou kategorií si dovolím zařadit takové osobnosti jako například Josef Čapek, oběť koncentračního tábora, členové odbojové skupiny Tři králové nebo Milada Horáková, které náleží jak náhrobek v Ďáblicích, tak i symbolický hrob na vyšehradském hřbitově.

Pro napsání o něčem vypovídající práce však bylo třeba pojem významné osobnosti ještě více zúžit a upřesnit na konkrétní osoby českého 20. století. Vytvořila jsem tedy pracovní verzi seznamu významných osobností, z něž jsem eliminovala osobnosti, pohřbené mimo Prahu a přilehlé okolí a osobnosti, u nichž jsem nebyla schopna dohledat místo posledního odpočinku. Tento druhý, zúžený seznam jsem rozeslala respondentům a na základě jejich odpovědí z něj odstranila ty osobnosti, které respondenti neoznačili jako významné. Musím však připustit, že jsem mezi respondenty započítala i sebe samu a přidala svůj hlas. Ze třetí verze seznamu byly odebrány osobnosti, označené za významné 0-2 ze 14 respondentů (včetně mne 15). Výsledný seznam čítá 52 široce známých českých osobností, pohřbených od 20. let 20. století do současnosti.

První vlnu respondentů tvořili členové mé rodiny, ke kterým se metodou sněhové koule přidali známí, kolegové a spolužáci. Na základě povědomí respondentů jsem vybrala významné české osobnosti 20. století do seznamu. Jmenovitě šlo o 14 dotazovaných ze tří generací: 2 vysokoškolsky vzdělané osoby středního věku, pracující na městském úřadě, 1 vysokoškolsky a 1 středoškolsky vzdělaná osoba středního věku statusu OSVČ, 2 vysokoškolsky vzdělané osoby důchodového věku, profesí lékaři, 1 vysokoškolsky a 1 středoškolsky vzdělaná osoba důchodového věku se silným vztahem k umění, 1 žák 7. a 5 žáků 9. ročníku základní školy plus autorka práce. Malý vzorek

dotazovaných posloužil pouze pro zúžení seznamu osobností pro účely této práce a, ačkoliv jsem se snažila o jeho pestrost, rozhodně nemůže být považován za spolehlivý a platný průzkum povědomí Čechů o významných osobnostech 20. století.

Historický kontext

Česká sekularizace 20. století

S nástupem 20. století přichází také tendence k sekularizaci. Ta je jednak způsobena událostmi 19. století a osvícenstvím, na druhé straně k ní pak přispívá postupující industrializace a společenské změny, ve druhé polovině 20. století pak ovšem i nástup komunistického režimu, který se aktivně zasazuje o potlačení náboženství ve veřejné sféře a má za přirozený vývoj lidstva i jeho ústup v mysli lidí celkově. Hlavní ideologií již nemá být poslušnost náboženské víře, ale víra v pokrok a marxisticko-leninistické ideje.

Nazveme-li obecný český přístup ke katolicismu a církvi skepticismem a averzí, nebudeme daleko od pravdy. Na druhé straně však Češi, ač se hromadně označují za osoby bez vyznání¹⁰, vykazují poměrně vysokou míru spirituality. Označit české země za naprosto sekulární také není přesné, stejně jako jednoznačně prohlásit, že s postupem moderní doby dochází v celé Evropě k ústupu náboženství až směrem k odnáboženštěnému racionálnímu ideálu. Pozice církve ve společnosti byla již od doby habsburských reforem nahlodána a poslední ránu jí zasadil komunistický režim, aktivně se zasazující o odsunutí náboženství z veřejné sféry. Hnutí, zasazující se o vytlačení

¹⁰ V roce 2011 se dle výsledků sčítání lidu za osoby bez náboženské víry označilo 3,6 milionu k roku 2001 počet osob bez vyznání čítal téměř 60% obyvatel.

Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu. In: Lidé a společnost, 2014. s. 36

náboženství z veřejné sféry, nebyla protináboženská, jako spíše antiklerikální, stavějící se proti moci katolické církve.

S ústupem náboženství z veřejné sféry se váže také nástup nových ideologií, jež jej do jisté míry nahradily, především co do identifikační funkce a začlenění jedince do společnosti. S komunismem přichází marxisticko-leninistická ideologie, snažící se o osvobození člověka od pout náboženství a o odstranění nepohodlných osob vytlačující náboženství z veřejné sféry života do privátní a způsobující menší účast na církevních aktivitách¹¹.

Jak píše J. Horák, „*Dá se totiž říci, že v Evropě upadají především indikátory tradiční církevní religiozity, nikoli však religiozity jako takové.*“¹² Míra sekularizace je poměřována indikátory religiozity, které na současnou situaci nemusí úplně sedět a které nám dávají odpověď na jinou otázku, než kterou si klademe. Obecná míra religiozity a církevní religiozita v tomto případě nemohou být použity jako synonyma. Pokud si vypůjčíme další citaci ze stejného zdroje, „*Co se týče současné religiozity České republiky, je zřejmé, že Češi vykazují relativně nízkou míru církevní příslušnosti i nízkou míru participace na tradičních církevních obřadech, přičemž víra v nadpřirozeno, kterou můžeme označit jako necírkevní, zůstává relativně vysoká.*“¹³

Kremace

S ústupem náboženství a jeho projevů se váže také snaha o prosazení pohřbu žehem. Pro abrahámovská náboženství je typická inhumace, a tak se i v historicky katolických českých zemích až do 20. století ukládali zemřelí do

¹¹ VÁCLAVÍK David, HAMPLOVÁ Dana, NEŠPOR Zdeněk. *Religious Situation in Contemporary Czech Society*. In: *Central European Journal of Contemporary Religion* 2, 2018. s. 102

¹² HORÁK, Jiří. *Dechristianizace českých zemí: sekularizace jako záměr*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 177-178

¹³ *Ibid.* s. 95

země. Změna přichází až v prvním desetiletí minulého století z iniciativy Spolku přátel žehu, jež se zasadil o destigmatizaci a rozšíření kremace a urnových pohřbů a vystavění prvních krematorií. „Hybnou sílu celého křesťanského dění je nutné hledat v evropském národnostním hnutí v letech 1850-1870“¹⁴ a ze začátku je propagováno i skrz apel na hygienu. „Římskokatolická církev přijala kremaci jako alternativu k tradičnímu pohřbu do země na Druhém vatikánském koncilu v šedesátých letech 20. století, zatímco pravoslavná církev kremaci dodnes pro své věřící jako adekvátní způsob pohřbení neschvaluje.“¹⁵ V současné době se nicméně jedná o preferovaný způsob pohřbu, spojeným s občanským obřadem a odehrávajícím se ve světských obřadních síních, nezávisle na církvi. Největšího rozvoje a propagace se pohřbu žehem dostalo po druhé světové válce, kdy jsou také krematoria zcela profanizována a jejich správa přechází na stát¹⁶. Ariés uvádí, že kremaci někteří pozůstalí odmítají jako „*too final*“ a mnohdy ji vnímají jako protiklad hrobu¹⁷. V současnosti se ale občanský obřad a pohřeb žehem těší velké oblibě a pozůstalí kremaci vyhledávají téměř v 80 % případů¹⁸.

¹⁴ SVOBODOVÁ, Markéta. Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny. 1. vyd. Praha: Artefactum, 2013. s. 11

¹⁵ NEŠPOROVÁ, Olga. *Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby?* In: Sociální studia, 2011 s. 59

¹⁶ SVOBODOVÁ, Markéta. Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny. 1. vyd. Praha: Artefactum, 2013. s. 99, s. 122

¹⁷ ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti* 2. 8. vyd. Praha : Argo, 2000. s. 332

¹⁸ NEŠPOROVÁ, Olga. *Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby?* In: Sociální studia, 2011. s. 58

Společnost přátel žehu. *Společnost přátel žehu 1909–2009*. Praha: Společnost přátel žehu, 2009. s. 42

Pohřbívání u tří hlavních abrahámovských náboženství

V této kapitole krátce nastíníme způsob, kterým pohřbívají své mrtvé příslušníci tří hlavních světových náboženství. Přesto, že se tato práce zabývá především křesťanskými a v menší míře pak i židovskými hroby, sdílí všechna tři abrahámovská náboženství výrazné společné rysy a považují tedy za vhodné věnovat jim společnou kapitolu.

Východiskem pro křesťanství, judaismus i islám je svaté písmo a rovněž staré židovské náboženství. Spojuje je nejen monoteistická víra v jediného pravého Boha, ale také mystická genealogie, sahající až k praotci Abrahámovi. Právě od zakladatele izraelského národa, jež byl ochoten obětovat vlastního syna z čisté víry v Boha, se odvozuje název abrahámovská náboženství. Křesťanství, judaismus a islám ve své víře vycházejí z Bible a Koránu a spojuje je víra v Boha, poslední soud a, kromě Židovských saduceů¹⁹, v posmrtný život. Typickým způsobem pohřbu je inhumace celého těla, doprovázená náboženskými obřady a modlitbami.

Křesťanský způsob pohřbu

České země jsou historicky křesťanské, přesněji pak katolické. V posledních desetiletích však došlo k významnému odklonu od katolické víry směrem k více sekularizované společnosti, což se odrazilo ve zvýšené popularitě občanských pohřbů.

Tradičním způsobem pohřbu je, obdobně jako u zbylých dvou abrahámovských náboženství, pohřeb do země. Vzrůstající trend pohřbu

¹⁹ Saduceové byli na rozdíl od farizeů ve své víře i praktikách vázání na chrámovou bohoslužbu. Zánik instituce chrámu však vedl k jejich postupnému vymizení a další utváření podoby judaismu bylo v rukou farizeů, připouštějících více možností výkladu učení.

LYČKA, Milan. *Smrt a umírání v judaismu*. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 81

žehem se mu však v posledních desetiletích vyrovnal a, díky jeho podpoře komunistickým režimem a úspoře hrobových míst, jej dokonce předstihl. Jak píše A. Opatrný „*Od roku 1963 je v katolické církvi pohřeb žehem čili kremace možný, a to v případě, že není projevem odporu k církvi nebo popření víry ve vzkříšení na konci časů.*“²⁰ Poznámka o projevu odporu k církvi se váže k víře v nesmrtelnou duši a úctě, která má být prokazována i tělu. Pohřeb se potom má nést ve znamení této úcty²¹. K umírajícímu bývá přivolán kněz, poskytující svátosti²², je sloužena mše a tělo je ukládáno do země obvykle v dřevěné rakvi za přítomnosti kněze. Občanské pohřby vypouštějí jasně náboženské aspekty, v současné době obřad probíhá ve smuteční síni a rakev či urna je uložena do hrobu, případně pak popel rozptýlen.

Hrob sestává z náhrobní desky a náhrobního kamene se jménem zesnulého a datem narození a úmrtí. Součástí hrobu bývá podle křesťanského zvyku kříž, jenž „*připomíná největší možnou zkratkou Krista a jeho spasitelský čin*“²³ nebo symbol kalicha, jedná se ale primárně o zvyklost, která nemusí být striktně dodržována. Hroby jsou navštěvovány při příležitosti svátků a výročí, návštěvy ale nejsou omezeny pouze na tato data.

Židovský způsob pohřbu

Život v diaspoře vedl k vývoji judaismu v ortopraktické náboženství, kladoucí důraz jak na svatá písmena, tak i na halachu, souhrn praktických předpisů,

²⁰ OPATRNÝ, Aleš. *Religionistika*. In: STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 239

²¹ Ibid. s. 242

²² Jmenovitě jde o svátost pomazání nemocných, známou také jako poslední pomazání, svaté přijímání a svátost smíření.

HALÍK, Tomáš. „*Poslední věci*“ v křesťanské tradici. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 76

²³ OPATRNÝ, Aleš. *Religionistika*. In: STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 240

zvyků a tradic včetně těch, týkajících se pohřbu. O průběh pohřbu a náležitých rituálů se stará pohřební bratrstvo chevra kadiša, rodina a obec. Svět živých a svět mrtvých jsou striktně odděleny i přes víru v posmrtný život a nesmrtelnost duše. Zesnulý si zasluhuje veškerého respektu a tímto respektem není myšlen jen důstojný obřad se všemi poctami, ale také nerušený odpočinek. Na exhumaci je pohlíženo velmi negativně.

V minulosti byla těla nebožtíků, obdobně jako zesnulých muslimů, ukládána do země rychle, bez rakve, obalena pouze bílým plátnem. Postupně však, také v důsledku hygienických nařízení k přechodu na skromné dřevěné rakve. Kýženým místem odpočinku je Izrael a osoby, jež tam nemohou být pohřbeny, mohou dostat do rakve tamní hlínu²⁴.

„Hrob musí být na židovském hřbitově a je třeba výrazně vyznačit jeho hranice, aby někdo, kdo se nesmí rituálně znečistit, ne něj omylem nevstoupil.“²⁵ Konkrétní hrob také „bývá označen také náhrobním kamenem (v hlavách či nohou), který v diaspoře většinou nese hebrejské a občanské jméno zemřelého, datum narození, resp. symbol příslušnosti k některému izraelskému kmeni nebo rodu.“²⁶ Jméno zesnulého je obvykle na náhrobku uvedeno v hebrejské i případné civilní podobě. Odeberuvší se na věčný odpočinek nemá být vyrušován, což se odráží i poměrně zřídka navštívením hrobu ve významné dny, svátky a výročí. Rozšířeným zvykem je pokládání oblázků na hroby²⁷.

²⁴ LYČKA, Milan. *Smrt a umírání v judaismu*. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 90

²⁵ Ibid.

²⁶ LYČKA, Milan. *Smrt a umírání v judaismu*. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 90

²⁷ „Na židovské pohřby není tradičně zvykem nosit květiny, ale pouze kamínky, které mají na rozdíl od květů tvalou krásu, tak jak by měla být v našich myslích tvalá a krásná vzpomínka na naše zemřelé.“ STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívatí a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 34

Pohřeb v islámu

Posledním ze tří náboženství, o kterém zde pojednáme, je islám. Ačkoliv nikdo z pohřbených není muslim, podobnosti s předchozími dvěma náboženstvími jsou v této oblasti dostatečně veliké na to, aby byl zařazen do této kapitoly. Obdobně jako historičtí Židé i muslimové kladou důraz na důstojný pohřeb, čistotu a skromnost hrobu a jejich pohřby jsou záležitostí rodiny. Odchod duše na věčnost je tradičně stavěn nad okázalost a umělecké zpracování náhrobku a pozůstali v tomto směru usilují o maximální jednoduchost. S příchodem moderní doby a začlenění do interkonfesijní společnosti bylo však třeba učinit několik ústupků od původní podoby pohřbu, jako například přikročení k povinnému užití rakve. Jak uvádí L. Kropáček:

„Dnes, kdy se ustanovily početné muslimské komunity také v evropských zemích, v mnoha z nich místní hygienické normy nedovolují pochovávat zesnulé bez rakve. Tak je tomu například v České republice, v Rakousku, v některých spolkových zemích SRN i na jiných místech. Muslimové jsou s tímto nařízením srozuměni a respektují je. Pochovávání bez rakve je ostatně v muslimském Orientě běžnou tradicí, nikoli nábožensky závaznou normou.“²⁸

Tělo je ukládáno do země obaleno v bílém plátně, obdobně jako se tomu má při židovských pohřbech, na pravý bok a tváří k Mekce. Obřad spalem je v islámu zakázán vzhledem k víře ke vzkříšení, stejně jako pitva, která rituálně znečišťuje²⁹. Tělo je zasypáno vysokou vrstvou hlíny a k hlavě by měl být

²⁸ KROPÁČEK, Luboš. *Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu*. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 61

²⁹ OPATRŇÝ, Aleš. *Religionistika*. In: STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 244

položen jednoduchý kámen se zaobleným vrcholem³⁰. „Hřbitov je chápán jako místo budoucího vzkříšení z mrtvých“³¹, nikoliv místo připomínky a piety, navštěvování hřbitovů tedy není podporováno. Muslimské hroby můžeme v současné době nalézt na Olšanských hřbitovech, kde jim byl vymezen vlastní úsek, v této práci se jimi však zabývat nebudeme.

I v takto krátkém exkurzu do tří hlavních světových náboženských tradic lze pozorovat podobnosti. Nejpatrnější z nich je hned tradiční způsob uložení nebožtíka do země. Pohřební obřad by měl být rychlý a skromný, s bohabojnou úctou a patřičnými poctami, s důrazem na spasení a posmrtný život na úkor světských záležitostí a poukazování na status zesnulého.

Důvodem k rychlému pohřbu může být nomádský způsob života pouštních národů a horké pouštní prostředí. Původně by tělo zesnulého mělo být důkladně omyto, zabaleno do světlého rubáše a uloženo do hrobu. Rakve jsou až výdobytkem hygienických nároků pozdější doby³².

Kremace je tradičně ve všech třech diskutovaných náboženstvích nazírána negativně, křesťanství 20. století však tento názor postupně přetransformovalo. V mnohem menší míře se kremace ujala také u některých liberálních Židů a od 20. století se můžeme setkat i s urnovými pohřby³³, stále je ale upřednostňován obvyklý způsob pohřbu. Navštěvování hřbitovů je z porovnávaných náboženství nejtypičtější pro křesťanství a poskytuje

³⁰ KROPÁČEK, Luboš. *Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu*. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 62

³¹ OPATRŇÝ, Aleš. *Religionistika*. In: STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 244

³² ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti 1*. 8. vyd. Praha : Argo, 2000. s. 264

³³ HAIDLER, Jaroslav Achab. *Židovské hřbitovy a pohřbívání*. Praha: Grada Publishing, 2019. s. 18

možnost vnitřního vyrovnání se se ztrátou. Počet nevyzvednutých uren je však velmi vysoký.

Pražské hřbitovy

Podle oficiálních stránek Správy pražských hřbitovů se „Na území hlavního města Prahy (...) v dnešní době rozkládá celkem 70 lokalit hřbitovů. Z tohoto počtu jich 29 spadá pod Správu pražských hřbitovů, 38 je svěřeno péči jednotlivých městských částí, 2 areály krematorií s urnovými hřbitovy a 1, zatím nefunkční hřbitov (Evangelický hřbitov v Praze 10 - Strašnicích) spravuje Památkový ústav Hlavního Města Prahy. Zbývající pražské hřbitovy jsou ve správě církví.“³⁴ Z nemalého množství pražských hřbitovů jich bylo pro účely výzkumu vybráno 9, které si co nejstručněji přiblížíme v této kapitole.

Stručná charakteristika jednotlivých hřbitovů

Ďáblický hřbitov

Ústřední hřbitov v Ďáblicích je se svou rozlohou 29,32 ha druhým největším pražským hřbitovem hned po Olšanských hřbitovech³⁵. Vznikl v letech 1912-1914 v kubistickém stylu a nachází se na něm společné hroby neidentifikovaných osob, dětský hřbitov z 50. let, čestné pohřebiště partyzánů a obětí revoluce a především hromadné hroby obětí protikomunistického a protinacistického odboje u severní zdi hřbitova. V 90. letech minulého století zde bylo zřízeno Čestné pohřebiště popravených a umučených z 50. let – třetí odboj³⁶ a pomník obětem komunismu. Nalezneme zde náhrobky Milady

³⁴ Správa pražských hřbitovů. *O pražských hřbitovech: Z historie pražských hřbitovů*. [online]

³⁵ KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k pražským hřbitovům* 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001. s. 177

³⁶ Ibid. s. 178

Horákové, Josefa Toufara a Závaše Kalandry v podobě v řadách vyrovnaných desek se jmény.

Malvazinky

První pohřeb na malvazinském hřbitově proběhl roku 1876. Malvazinský hřbitov leží na Smíchově a byl vystavěn podle návrhu Antonína Barvitia³⁷. Za dobu své existence byl hřbitov dvakrát rozšířen a jeho současná rozloha činí 7, 58 ha³⁸. Součástí hřbitova jsou také rozptylové loučky. Ze zde pohřbených významných osobností budeme pracovat s náhrobkem Ference Futuristy a Karla Gotta.

Urnový háj Motol

Motolský hřbitov patří mezi mladší hřbitovy, čemuž odpovídá také přítomnost krematoria. Byl vybudován jako ojedinělý lesní hřbitov v letech 1951-1954 a rozkládá se na ploše 12 ha³⁹. V prostoru hřbitova se nachází společné pohřebiště s Památníkem obětem komunismu a zkoumaný hrob Stelly Zázvorkové.

Olšanské hřbitovy

Se svou rozlohou 50,17 ha jsou Olšany největším pražským pohřebištěm, s šesti kolumbárii a dvěma rozptylovými loučkami⁴⁰. Nová pohřební síň na nekonfesijním 1. obecním hřbitově sloužila ve 20. letech jako první pražské krematorium, ostatní části hřbitova byly určeny pro katolické pohřby⁴¹.

³⁷ Ibid. s. 126

³⁸ *Historie Malvazineckého hřbitova*. Oldriska, 10. 10. 2016. [online]

³⁹ KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k pražským hřbitovům* 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001. s. 132-133

⁴⁰ KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k pražským hřbitovům* 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001. s. 74

⁴¹ *Olšanské hřbitovy v číslech*. Oldriska, 17. 3. 2016 [online]

Historický původ Olšanských hřbitovů lze odvodit od morového hřbitova, zřízeného v 17. století, sestávající ze dvou obecních a desíti zádušních hřbitovů⁴² a je zde pochováno velké množství významných historických osobností, jmenovitě pak Viktor Dyk, Jaroslav Ježek, Jiří Stanislav Guth-Jarkovský, Jindřich Plachta, Jiří Winter, Klement Gottwald, Josef Lada, Jan Palach, Karel Klapálek, Jiřina Štěpničková, Rudolf Hrušínský a Jiří Voskovec, sdílející dvojhrob s Janem Werichem.

Nový židovský hřbitov

Nový židovský hřbitov na pražském Žižkově je samostatnou částí největších Olšanských hřbitovů. Vznikl v roce 1891, s obřadní síní v novorenesančním stylu⁴³ a sestává z hrobové a urnové části z roku 1933⁴⁴. V urnové části se nachází hrob Jiřího Ortena, z hrobů se potom zaměříme na náhrobek Franze Kafky a Oty Pavla.

Urnový háj Strašnice

Strašnické krematorium bylo založeno roku 1932, stejně jako k němu příslušející urnový háj⁴⁵. Leží v těsné blízkosti Vinohradských hřbitovů, se kterými sousedí západní stranou a v prostoru hřbitova nalezneme čestné pohřebiště obětí nacismu. Z námi vybraných osobností jsou zde uloženi Antonín Zápotocký, Lída Baarová a Václav Postránecký.

⁴² KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k pražským hřbitovům* 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001. s. 74

⁴³ Ibid. s. 236

⁴⁴ Ibid. s. 240

⁴⁵ Ibid. s. 25

Střešovický hřbitov

Jedná se o malý hřbitůvek s rozlohou 0,61 ha a osmi odděleními s hrobkami a urnovými hroby⁴⁶ a oficiálním datem jeho založení je rok 1900⁴⁷, který se objevuje na podstavci dřevěného kříže s ukřižovaným Kristem vprostřed hřbitova. Z významných českých osobností jsou na Střešovickém hřbitově pohřbeni Emil Filla a Jiřina Švorcová.

Vinohrady

Vinohradský hřbitov přiléhá ke Strašnickému krematoriu a s rozlohou 9, 63 ha⁴⁸ patří mezi větší pražské hřbitovy. Vinohradský hřbitov byl založen v roce 1885 a postupně třikrát rozšířen, přičemž poslední rozšíření proběhlo roku 1922⁴⁹. Součástí hřbitova je urnový háj a pohřebiště protifašistických bojovníků a pamětní deska dětských obětí. Náhrobky z Vinohradského hřbitova, kterými se budeme zabývat, patří Janu Karafiátovi, Emilu Háchovi, Jiřímu Šlitrovi, Ladislavu Fuksovi, Jaroslavu Foglarovi, Jiřímu Grossmannovi, automobilové závodnici Elišce Junkové-Khásové a Janu Werichovi, který sdílí dvojhrob s Jiřím Voskovcem. V arkádách se nachází také rodinná hrobka Václava Havla.

Vyšehrad

Počátky novodobého Vyšehradského hřbitova klademe do roku 1660, k jeho poslednímu rozšíření došlo roku 1899⁵⁰. Rozloha hřbitova činí 0, 81 ha⁵¹ a jeho součástí jsou rakvové hroby, arkádové hrobky a Slavín, společná hrobky

⁴⁶ KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k pražským hřbitovům* 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001. s. 163-164

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid. s. 209

⁴⁹ Ibid. s. 208

⁵⁰ Ibid. s. 55

⁵¹ Ibid. s. 55

českých velikánů⁵². S uvolněním politického útlaku na počátku 60. let 19. století začaly snahy o renesanci Vyšehradu a uvažovalo se i o výstavbě Slavína, uskutečnila se však až roku 1889 a dokončena byla roku 1893⁵³. Svě současné podoby vyšehradský hřbitov dosáhl v posledních letech 19. století z iniciativy spolku českých spisovatelů Svatobor, který přišel s návrhem zřídit zde národní pohřebiště a uspořádal sbírky na založení hrobů českých spisovatelů. Prvním pomníkem, který odstartoval postupnou proměnu vyšehradského hřbitova na národní pohřebiště, byl roku 1863 pomník Václava Hanky⁵⁴. Vyšehradský hřbitov se dočkal několika přestaveb, jeho historický charakter však zůstal zachován a pohřbívání zde je citlivě regulováno. Jedná se o národní pohřebiště, na němž jsou uloženi Antonín Benjamin Svojsík, Karel a Josef Čapkovi, Eduard Bass, Vítězslav Nezval, Max Švabinský, Vlasta Burian, Zdeněk Nejedlý, Jaroslav Heyrovský, František Hrubín, Nataša Gollová, Josef Bican, Radoslav Brzobohatý a Kája Saudek. Symbolický hrob zde má také Milada Horáková.

Pražské hřbitovy jako veřejný prostor

Současný význam pražských hřbitovů se neomezuje pouze na jejich primární funkci pohřebiště, zastávají také významnou roli jako připomínkové místo osobností a historických událostí. Řada místních i zahraničních turistů při své návštěvě nevynechá ani Vyšehrad včetně tamního hřbitova a množství jich směřuje také na židovské hřbitovy. Jmenovitě Vyšehradský hřbitov díky své poloze a úloze národního pohřebiště přitahuje množství návštěvníků, motivovaných zvědavostí spíše než pietou. Za podmínek dodržení návštěvního řádu může do tohoto prostoru vstoupit každý bez výjimky.

⁵² Prague.eu. *Vyšehradský hřbitov a Slavín*. [online]

⁵³ KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k pražským hřbitovům* 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001. s. 57

⁵⁴ Ibid. s. 55-56

Proudy návštěvníků udržují hřbitov ve veřejném povědomí a, ačkoliv si dovolím tvrdit, že není hlavním cílem všech návštěvníků Vyšehradu, i v centru dalšího dění.

V současné době již není vyšehradský hřbitov určen k pohřbívání, ale vzal na sebe jinou roli. V 19. století se proměnil v národní pohřebiště a odsud už to byl jen krůček k charakteru hřbitova tak, jak jej známe dnes. Lidé se zamyšleně i zvesela procházejí mezi hroby, obdivují jedinečnou funerální architekturu, hledají hroby slavných a diskutují nad nimi. Spíše než o prostor pro truchlení a pietu se tedy jedná o místo, na kterém si lidé mohou připomínat minulost, zachycenou v pestrém množství uměleckých děl a pomníků. Hřbitov se sám o sobě stal památkou. Přestože ani Vinohrady či Olšany a staré židovské hřbitovy si nemohou stěžovat na nedostatek návštěvníků, nelze mu v tomto ohledu upřít jisté prvenství.

Hřbitov již není pouhým tichým místem věčného odpočinku, ale pulzujícím veřejným prostorem. Obtiskuje do povědomí lidí zprávu, poselství, vytesaná do kamenných desek, ztvárněná sochami a ověněná trvalkami, neměnné vizitky pohřbených osobností, jejich připomínku, opakovaně se vtiskující do myslí návštěvníků veřejného prostoru hřbitova. Jedná se o místo připomínky národního historického a kulturního dědictví s přetrvávajícím prvkem stability a kontinuity. Hřbitov v sobě zosobňuje trvalé hodnoty. Je „*odrazem duchovních hodnot, které navzdory sekularizaci společnosti ve spojitosti se smrtí (a životem potom?) přetrvávají nezřídka i v bezvěrcích.*“⁵⁵. Veřejný prostor vyšehradského hřbitova je z důvodu turistického významu lokality o to výrazněji pozorovatelný. Podle knihy *Hřbitov jako veřejný prostor veřejné zóny* jako takové zdánlivě mizí a nahrazují je zóny soukromé nebo

⁵⁵ KOVÁŘ, Jan, PEŘINKOVÁ, Martina, ŠPATENKOVÁ, Naděžda, et al. *Hřbitov jako veřejný prostor*. 1. vyd. Praha: Gasset, 2014. s. 15

kvaziveřejné. Publikace dále upozorňuje na to, že všeobecně přístupné městské prostory nejsou v pravém slova smyslu prostory veřejnými⁵⁶. Vystává tedy otázka, jak toto tvrzení můžeme aplikovat konkrétně na Vyšehradě. Zdejší hřbitov, jak už bylo zmíněno, je součástí národní kulturní památky a jeho role národního pohřebiště jej staví do trochu jiné role než městské hřbitovy. Stále se však jedná primárně o hřbitov, i když se může zdát, že pomalu splývá s turistickou lokalitou.

Stejně jako ostatní pražské hřbitovy, rovněž přístupné návštěvníkům a turistům, hledajícím hroby konkrétních osobností, se i vyšehradský hřbitov vyznačuje několika významnými aspekty. Na prvním místě je oddělen od sekulárního prostoru, jež jej obklopuje. Přiléhá sice jednou stranou přímo k Bazilice sv. Petra a Pavla, ale, stejně jako v případě ostatních hřbitovů, jej obestírá hřbitovní zeď, tvořící jasnou a explicitní hranici mezi profánní a posvátnou půdou⁵⁷. Jako další příklad můžeme použít Nový židovský hřbitov, oddělený hřbitovní zdí přímo od rušné ulice a poměrně jasně poukazující na svou úlohu připomínat. Je bezprostředně u vchodu opatřen několika tabulemi, včetně mapy a přísně vymezené otevírací doby a přímo v prostoru návštěvníka navádějí i orientační tabulky, ukazující ke hrobům nejvýznamnějších pohřbených. Přímo u vstupu jsou označeny cedulkou zákazů a provozním řádem, u větších hřbitovů návštěvník prochází impozantní vstupní bránou. Hřbitov nemůže být součástí veřejného prostoru,

⁵⁶ To můžeme klást za vinu vymezení prostoru hřbitova jako odděleného od obytné části města a také privatizací smrti. Je-li smrt považována za věc silně intimní, ztrácí společenská role hřbitova na významu, je méně navštěvován a tyto návštěvy se pojí především s pietou. KOVÁŘ, Jan, PEŘINKOVÁ, Martina, ŠPATENKOVÁ, Naděžda, et al. *Hřbitov jako veřejný prostor*. 1. vyd. Praha: Gasset, 2014. s. 28

⁵⁷ Striktní oddělení hřbitova od světa živých se ukázalo jako nereálné a je součástí lidských sídel, zeď zde tedy slouží alespoň jako symbolické oddělení místa posledního odpočinku od profánního světa každodenního chodu města. KOVÁŘ, Jan, PEŘINKOVÁ, Martina, ŠPATENKOVÁ, Naděžda, et al. *Hřbitov jako veřejný prostor*. 1. vyd. Praha: Gasset, 2014. s. 43

nýbrž kvůli své náboženské konotaci a požadavku na věčný klid musí být veřejným prostorem sám o sobě.

Veřejný prostor je veřejně přístupné místo, na nějž mají všichni stejný nárok. Vzniká jako důsledek činnosti a tvoří se skrze lidskou interakci, takže nemůže být uměle ustanoven a vzniká postupně na používaných místech⁵⁸. Pokud je hřbitov symbolickým místem setkávání, ten vyšehradský by zprostředkoval setkávání široké veřejnosti s uměním a historií spíše než symbolické setkávání zemřelých s pozůstalými. Podle úpravy zeleně na hrobech a výskytu květin a svíček na náhrobních deskách, pozorovatelné přímo v prostoru hřbitova, však jde o oba typy setkávání. Interakce veřejnosti a historie nicméně převažuje. S postupující privatizací klesla tendence lidí scházet se a obecně na hřbitově trávit čas, ukázal se však příklon k funerální turistice⁵⁹, a i když návštěva hřbitova ztratila na významu z pohledu piety a náboženství, kulturní přesah posílil.

Národní pohřebiště na Vyšehradě není jediným cílem turistů, poohlížejících se v Praze po neobvyklých místech s temnějším nádechem. Kromě obvykle navštěvovaných památek figurují mezi oblíbenými cíli temné turistiky i ostatní hřbitovy. Mezi největšími a nejoblíbenějšími z nich jsou také Olšanské hřbitovy a hřbitov na Vinohradech, místa odpočinku mnoha významných osobností, jež, stejně jako ty z Vyšehradu, přitahují také zahraniční návštěvníky a šíří tak zprávu, vyjádřenou vizitkami zemřelých.

⁵⁸ KOVÁŘ, Jan, PEŘINKOVÁ, Martina, ŠPATENKOVÁ, Naděžda, et al. *Hřbitov jako veřejný prostor*. 1. vyd. Praha: Gasset, 2014. s. 21

⁵⁹ Jedná se o nový typ turistického ruchu, směřovaného na místa s nešťastnou historií. Může jít o hřbitovy a kostnice, ale také o bojiště, místa katastrof či např. koncentrační tábory a věznice.

Ibid. s. 29

Praxe návštěvníků

Navzdory nesporné roli v tichém rozjímání a eufemickému označení za „místa posledního odpočinku“ jsou hřbitovy stále frekventované, a to zejména v období okolo Památky všech zesnulých, lidově zvané Dušičky, a výročí úmrtí, kdy se pozůstalí hromadně scházejí hroby upravovat, zdobit je květy a věnci a zapalovat na nich svíčky. Toto počínání však nemusí být nutně limitované na hroby blízkých osob. Obdobné péče v podobě zapalování svíček, pokládání květů a drobných předmětů se dostává i hrobům zdánlivě cizích lidí. Za výborný příklad zde poslouží hrob Franze Kafky na Novém židovském hřbitově na Olšanech, na němž najdeme nejen svíčky, přinášené na hrob návštěvníky hřbitova, turisty a obdivovateli Kafkova díla, ale také drobné mince různých měn a velké množství kamínků. Dalším takovým příkladem jsou svíčky u hrobu Václava Havla, na náhrobku Jana Palacha či svíčky, květiny a drobnosti obklopující poměrně čerstvý náhrobek Karla Gotta a drobné sošky andělíčků na hrobě Karla Gotta a Karla Kryla.

Co se předmětů na hrobech týče, povšimla jsem si v posledních letech přibývajícího množství elektrických svíček, poskytujících na rozdíl od tradičních hrobniček jisté výhody. Co si však dovolím označit za docela nový trend, spíše snad tendenci, je pokládání LED křížků na baterky na hroby. Během posledních několika let jsem okolo Dušiček zaznamenala přibývající množství malých bílých plastických křížků – měnících barvy občas docela diskotékových odstínů – v prostoru hřbitovů v okolí Rakové. Neomezují se však pouze na menší vesnické hřbitovy, můžeme se s nimi setkat i na hrobech v prostoru pražských hřbitovů a za okénky kolumbárií. Kříž je, stejně jako svíčky, ve veřejném povědomí zařazen mezi vhodnou hrobovou výzdobu a na konkrétní podobě těchto předmětů nezáleží tolik jako na jejich významu.

Symbolické hroby

Jak psal Ariés, ve starověku není těla bez hrobu a hrobu bez těla. Hřbitovy jsou zřizovány pro uložení ostatků zesnulých, buď pod jejich jmény nebo i anonymně do hromadných hrobů⁶⁰. Oběti válek či epidemií mnohdy neměly to štěstí, aby se jim dostalo řádného a důstojného pohřbu v kruhu rodiny a známých a vlastního náhrobku, jež by navždy připomínal, kdo byli a čím se zasloužili. Podobný osud se nevyhnul ani Miladě Horákové a Josefu Čapkovi, které nám dnes připomínají symbolické hroby na pražském vyšehradském hřbitově, náhrobků bez těl se dostalo také Josefu Gabčíkovi a Janu Kubišovi, kteří našli klid v hromadném šachtovém hrobě.

Pro uctění památky významných osobností národní minulosti však není ostatků potřeba. Hrob slouží v první řadě jako památník⁶¹, který poukazuje na význam pohřbeného jako osoby, která má být připomínána. „*Stručně řečeno viditelný hrob měl nejen označovat místo, kde spočinulo tělo, ale i připomínat nebožtíkovu totožnost a jeho tělesnou podobu, znamení jeho osobnosti.*“⁶² Přitom v mnoha případech ani nemusí tímto významným připomínkovým místem být fyzický hrob. Mnohdy postačí místo, jež bylo za života nějakým způsobem svázáno s připomínanou osobou, nebo, jak ukazuje O. Nešporová svým výzkumem pomníčků obětem dopravních nehod⁶³, místo nehody či násilného úmrtí, případně uměle vztyčený památník.

Symbolické hroby nicméně nejsou moderním výdobytkem. Ne vždy bylo možné získat tělo k pohřbení, a tak se se symbolickými náhrobky, kenotafy, můžeme setkat již v antice, středověku a na místech významných bitev jako

⁶⁰ ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti 1*. 8. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 253-256

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid. s. 253

⁶³ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. s. 263-289

s věčnou vzpomínkou na neznámého vojína, který pod svá symbolická křídla bere všechny padlé. Příkladem takového náhrobku mohou být třeba pomníky padlých za 1. a 2. světové války, pomníky obětí holokaustu nebo obětí nehody či tragédie. Další možností připomínky zemřelého, jehož tělo nemůže být uloženo na kýženém místě, je uvést jeho jméno k ostatním jménům například na rodinném hrobě či hrobce, jak můžeme vidět kupříkladu u hrobu v dáli Josefa Čapka.

Nápisy a náboženská symbolika na vybraných hrobech

Náhrobní deska není pouze označením místa, na kterém spočívá zesnulý, je také posledním odznakem, který po sobě na tváři světa zanechal, posledním podpisem a vymezením osobnosti, určeným pozůstalým i kolemjdoucím. Vzhled této poslední vizitky stanovuje zpravidla rodina nebožtíka, zvláště, pokud je uložen do rodinné hrobky či hrobu. Místo posledního odpočinku ztělesňuje vztah mezi živými a mrtvými a působí jako prostředek komunikace se světem, jež jeho prostřednictvím zjišťuje nejen jméno, rodinnou příslušnost a základní životopisné údaje o pohřbeném, ale nezřídka i jeho záliby, profesi či vzkazy, které mu odkazují právě pozůstalí⁶⁴. Na rozhodování o obsahu a formě sdělení na náhrobku se nicméně podílejí kromě samotných pozůstalých také zvyklosti, stávající módní trendy v úpravě hrobů a prostředí a situace, ve kterých je daný náhrobek vztyčován, a mohou tedy jeho výsledný vzhled a úpravu značně ovlivňovat.

⁶⁴ BUBÍK, Tomáš. *Hřbitov jako místo duchů anebo předmět vědeckého výzkumu?: Český národní hřbitov na Vyšehradě*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. Nepublikovaný článek

Kromě náhrobku, jež je hlavním cílem naší badatelské pozornosti, sestává hrob také z rámu, krycí desky, která u rakvových hrobů obvykle kryje menší část hrobu⁶⁵, pomníku a případné urnové schránky⁶⁶.

Mezi hroby, vybranými pro účely této práce, lze pozorovat několik trendů co se týče jejich sdělení i zpracování. Náhrobky jsou zde porovnávány podle dvou základních třídění, tedy dle roku pohřbení dané osobnosti a dle povolání, které za svého života zastávala, případně toho, čím se zapsala do nynějšího obecného povědomí.

Odras proměny politických režimů na náhrobcích

V průběhu 20. století prošly české země dynamickým vývojem v rovině kultury i politiky, historicky utvářeny významnými politickými milníky. Těmito významnými historickými předěly, podle kterých se orientuje i první způsob třídění zkoumaných náhrobků, jsou období mezi lety 1918 a 1938, 1939 a 1948, 1949 až 1968, 1969 až 1989 a od roku 1990 do současnosti. Nejstarší zkoumaný hrob je hrob Franze Kafky, datovaný do roku 1924, nejnovější potom hroby Václava Postráneckého a Karla Gotta z roku 2019.

Politickému vývoji 20. století odpovídají také proměny ve vnímání náboženství a ústup jeho veřejného projevu, kdy je vytlačováno z veřejné sféry do sféry soukromé, potlačováno a privatizováno.

Je ovšem třeba poukázat na fakt, že ne všechny náhrobky odpovídají datem svého vztyčení faktickému datu úmrtí pohřbeného, nezřídka jsou zhotovovány až dodatečně, nahrazují původní náhrobek, jsou upravovány,

⁶⁵ Krycí deska rakvových hrobů může úplně chybět nebo tvořit menší část povrchu hrobu, zbytek plochy bývá dosypán kamínky či osazen zelení.

STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 88

⁶⁶ Ibid.

lze se setkat i s případy, ve kterých hrob změní majitele. Podobně v případě pohřbu do rodinné hrobky odpovídá vyhotovení náhrobku datu prvního pohřbu, může se však v průběhu času postupně proměňovat.

K postupnému ústupu náboženství z veřejné sféry přispělo již osvícenství a národní obrození. Jednou z významných příčin je propojení katolické církve s vládnoucími vrstvami, kdy s sebou vymezení vůči mocenskému a politickému režimu neslo také vymezení proti instituci církve, která mu byla oporou. Jak jsme již zmínili, nejde tolik o hnutí protináboženské jako spíše proticírkevní. Katolická církev průběhu 20. století sice zaznamenala významný úbytek věřících⁶⁷, ten však byl způsoben také přechodem k jiným křesťanským denominacím.

Postupná sekularizace se odráží také v projevech náboženství ve veřejném prostoru, do kterého spadají rovněž hřbitovy a můžeme tak očekávat postupný úbytek náboženské symboliky na náhrobkách především v období komunismu a po revoluci. Větší výskyt této symboliky jak v symbolech, tak nápisech, zase můžeme očekávat u starších hrobů, jak u zemřelých ze začátku minulého století, tak u hrobů z tohoto období. Na výsledné podobě náhrobku se nicméně odrážejí především náboženská a světská přesvědčení pozůstalých, kteří jej dávají zhotovit⁶⁸, zkoumáme proto stav náboženské situace v době okolo pohřbu, již prožívají, ne staticky v momentě úmrtí pochovaného.

⁶⁷ HAMPLOVÁ, Dana, NEŠPOR, Zdeněk. Invisible religion in a "Non-believing" Country: The case of the Czech Republic. Praha: Social Compass, 2009. s. 584

⁶⁸ BUBÍK, Tomáš. *Hřbitov jako místo duchů anebo předmět vědeckého výzkumu?: Český národní hřbitov na Vyšehradě*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. Nepublikovaný článek.

Období První republiky

Pět významných osobností, pohřbených v období mezi lety 1918 a 1938, na první pohled nepojí žádný do očí bijící rys. Každý z náhrobků má jiný tvar, styl i materiál. Až zainteresovaný pohled však odhalí silný spojující prvek, kterým je právě náboženská symbolika, přítomná v různých podobách.

Dané časové období v sobě zahrnuje události od vzniku Československa po přijetí Mnichovské dohody. První republika je soustředěná okolo vzniku samostatného státu a emancipace, vzpomíná se z následků první světové války a čelí hospodářské krizi a radikalizaci, následující po smrti Masaryka. Už sem můžeme klást počátky českého posunu směrem k ateismu, možná dokonce i více než do dob komunismu⁶⁹. Katolická církev je stále spojena s rakousko-uherskou monarchií a není tak Čechoslováky vnímána jako původní a přirozená, ale vnucená shora⁷⁰ a nastává „*rising distrust towards religious institutions, a tendency for privatization of religions and a growing indifference towards religion. This religious transformation was dominated by the efforts to distance oneself from the dominant Catholic Church.*“⁷¹

Hrob Franze Kafky je rodinný, se jmény rodičů na náhrobku a pamětní deskou, připomínající Kafkovy sestry, zahynuvší v koncentračním táboře, u jeho paty. Náhrobek v kubistickém stylu má podobu šestihranného krystalu ze světlého kamene s kovovými písmeny, hlásajícími jméno zemřelého a roky narození a úmrtí, a tesaným nápisem v hebrejštině, zatímco zbytek nápisů je

⁶⁹ HAMPLOVÁ, Dana, NEŠPOR, Zdeněk. Invisible religion in a "Non-believing" Country: The case of the Czech Republic. Praha: Social Compass, 2009. s 595

⁷⁰ Do protikladu ke katolické církvi je kladen husitský mýtus, vytvořený F. Palackým a husitskou tradicí, považovanou za přirozenější, protože staví na rovnosti a přichází z řad lidu. Ibid.

⁷¹ VÁCLAVÍK David, HAMPLOVÁ Dana, NEŠPOR Zdeněk. Religious Situation in Contemporary Czech Society. In: Central European Journal of Contemporary Religion 2, 2018. s. 101

česky. Sama hebrejštiny neznalá, musím si překlad vypůjčit: *“Dr. Franz Kafka, 1883-1924, čtvrtek, na začátku měsíce sivan 5684. Úžasný, svobodný muž, uvedený výše, náš učitel a mistr Amšel, požehnané paměti, syn velmi ctěného R. Henocha Kafky, nechť jeho světlo září. Jméno jeho matky je Jettl. Nechť je jeho duše svázána se životem!”*⁷² Hebrejšтина zde zastává nepochybně náboženskou roli, uvádí datum úmrtí dle židovského kalendáře a uvádí hebrejské jméno jak Franze Kafky, tak jeho rodičů a poukazuje na jejich příslušnost. Formule „nechť jeho světlo září“ se objevuje na židovských hrobech a můžeme jej stejně jako poslední větu nápisu vyložit jako přesah k nesmrtelnosti duše a poukaz na věčný život.

Nápis, odrážející náboženskou víru zesnulého, nalezneme také na náhrobku evangelického faráře Jana Karafiáta. Jeho náhrobek tvoří čtvercová deska z leštěného tmavošedého kamene se zlatým nápisem, který poskytuje jméno i profesi – reformovaný farář M. Sl. a spisovatel broučků – datum a místo narození a datum úmrtí. V levém horním rohu se nachází Karafiátova fotografie a v pravém horním rohu citát z Bible: „Slovo Boha našeho zůstává na věky.“ „Iz. 40. 8.“, odkazující na náboženský přesah a věčnost víry.

Viktor Dyk je uložen v rodinné hrobce s velkým náhrobkem, uprostřed s černou leštěnou deskou se zlatým nápisem, uvádějícím jméno, povolání a datum narození a úmrtí zesnulého, spolu se jmény a daty dalších členů rodiny. Nad jménem pohřbeného je umístěna kovová posmrtná maska. V horní části náhrobku nad římsou je šestiúhelná tabulka z černého leštěného kamene se zlatým nápisem „A = Ω“, první a poslední písmena řecké abecedy a citát

⁷² Upraveno autorkou, v původním znění *“Dr. Franz Kafka, 1883-1924, čtvrtek, na začátku měsíce Siwan 5684. Úžasný, svobodný muž, uvedený výše, náš učitel a mistr Ansel, požehnané paměti, je synem velmi ctěného R. Henocha Kafky, nechť jeho světlo září. Jméno jeho matky je Jettl. Nechť je jeho duše svázána se životem!”*

Český rozhlas. *Projekt Kafka* [online]

z Bible, odkazující k osobě Krista a Boha.⁷³Jde tedy o jednoznačně křesťanský symbol, odkazující opět k nekonečnu a věčnosti.

Náhrobky Antonína Benjamina Svojsíka a Karla Čapka z roku 1938 už zdobí pouze jednoduchý kříž a další symboly se váží ke světskému životu pochovaných, jejich profesi a přesvědčením.

Antonín Svojsík je pochován v rodinné hrobce a patří mu celá levá strana náhrobku v podobě hranatého sloupku ze světlého kamene s černým nápisem uvádějícím jméno a datum. Nad nápisem je umístěna velká skautská lilie, znak skautingu, jehož byl A. B. Svojsík zakladatelem a na vrcholu sloupku je umístěna busta zesnulého. Pravou, větší část náhrobku tvoří kamenná deska s tmavě vyvedenými jmény dalších rodinných příslušníků, portrétem cestovatele Aloise Svojsíka a jemu věnovaným textem. V levé horní části je nad jmény zemřelých vytesán menší jednoduchý kříž, poukazující na náboženskou víru a příslušnost celé rodiny, nikoliv A. B. Svojsíka jako individua. Tento náhrobek je právě příkladem, u něhož se náboženská symbolika vztahuje k rodině a pozůstalým více než k vybrané osobnosti.

Náhrobek Karla Čapka v sobě spojuje náboženskou symboliku jednoduchého kříže, vytesaného v horní části náhrobku ve tvaru sloupku se stříškou nahoře, a státního znaku, umístěného ve výklenku pod ním. V patě sloupku se nachází pamětní deska z černého kamene v podobě rozevřené knihy se stuhou, na které jsou vyvedena jména Karla Čapka a jeho ženy Olgy Scheinpflugové. Kniha odkazuje k Čapkovu povolání spisovatele, byla však na hrob přidána až později. Na hrobě bylo na přání pohřbeného umístěno i ptačí pítko. Kříž zde zastává obvyklou úlohu křesťanského symbolu, znak první republiky symbolizuje osobní a politické přesvědčení zesnulého, demokracii a

⁷³ „Já jsem Alfa i Omega, první i poslední, počátek i konec.“ Zjevení 22:13

humanitu. Náhrobek navrhl Josef Čapek a jeho tvar má připomínat boží muka, se znakem na místě sošky ve výklenku.

Období první republiky je charakterizováno odklonem od katolické církve, ne však od náboženství úplně, jak ilustruje výskyt náboženské symboliky na všech diskutovaných náhrobcích. Ustupuje však poněkud do pozadí, nahrazováno vlastenectvím, které jej zde téměř nahrazuje v roli určení identity a začlenění jedince do společnosti, kterým již není církev, ale stát, jak explicitně ukazuje prvorepublikový znak na Čapkově hrobě. Stále nicméně doplňuje původní, náboženskou symboliku a v případě F. Kafky je ústředním motivem právě jeho židovský původ.

Od druhé republiky po nástup komunismu

Druhým diskutovaným obdobím je rozmezí mezi lety 1939 a 1948, kdy dochází k odtržení Sudet a první vlně emigrace do zahraničí. V roce 1939 dochází ke vpádu nacistických vojsk do českých zemí, vzniká Slovenská republika a Protektorát Čechy a Morava, o rok později je ustanovena exilová vláda. V českých zemích povstává protinacistický odboj, v roce 1942 probíhá atentát na Heydricha a odboj je násilně potlačován, o dva roky později německá vojska obsazují i Slovensko, dochází ke vzniku partyzánského odboje a v roce 1945 vojska Rudé armády osvobozují Prahu a vzniká Třetí republika. Pro náboženský rozvoj není pod neustálou hrozbou prostor a země se nachází jen krůček od komunistického převratu, ke kterému dochází v roce 1948.

Hroby Jiřího Ortena a Jaroslava Ježka z let 1941 a 1942 jsou oba urnové. Po druhé světové válce dochází k absolutní profanizaci kremace⁷⁴ a je již považována za zcela běžný způsob pohřbu.

Geometrický náhrobek Jiřího Ortena pochází až z pozdější doby a sestává ze dvou nestejných částí z šedého kamene. Levá část náhrobku je leštěná, černý nápis uprostřed udává datum narození, jméno a datum úmrtí pohřbeného, na krycí desce hrobu jsou uvedena jména dalších členů rodiny. Horní část náhrobku nese nápis „Dotkni se, chceš-li, nahmátneš, jak trvá všeliká hrůza i všeliké štěstí.“, úryvek z poslední sloky Ortenovy Deváté Elegie. Přestože židovský původ zesnulého je v konfliktu s urnovým pohřbem, nachází se Ortenův hrob na Novém židovském hřbitově v urnovém háji, který je od zbytku hřbitova oddělen. Náhrobek je v souladu s nenáboženským způsobem pohřbu prost náboženské symboliky, k věčnosti však odkazuje vybraná pasáž z nebožtíkova díla. Ten zemřel při nehodě ve velmi mladém věku a není tedy překvapivé, že na jeho náhrobek byl vybrán nápis, připomínající jej skrze vlastní významnou tvorbu.

V rodinném urnovém hrobě je uložen také Jaroslav Ježek, zesnulý v zahraničí. Náhrobek z leštěného tmavého kamene sestává ze střední třípatrové části se stupínkem po každé straně s celkovým počtem pěti uren označených jménem nebožtíka a daty narození a úmrtí. Římsa prostřední části nese zlatý nápis „rodina Ježkova“, nad ní je umístěna urna J. Ježka, označená jeho jménem, povoláním, datem narození a úmrtí s dodatkem „v Americe“. Opět nenacházíme žádnou náboženskou symboliku, pravděpodobný dopad pohřbu spalem, kterého se dostalo celé rodině. Urny nejsou uloženy do země

⁷⁴ SVOBODOVÁ, Markéta. Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny. 1. vyd. Praha: Artefactum, 2013. s. 99

pod krycí deskou, nýbrž vystaveny přímo v náhrobku, sloužícím jako kolumbární schránka, otevřeně přiznávající sekulární způsob pohřbu.

Jiří Stanislav Guth-Jarkovský rovněž odpočívá v rodinném hrobě s náhrobkem jednoduchého stylu v podobě nahoře se do špice sbíhající desky z leštěného černého kamene se zlatým nápisem. Na horní části náhrobku je jednoduchý kříž a jména ostatních členů rodiny, ve spodní části titul a jméno zesnulého a data narození a úmrtí. Na krycí desce hrobu stojí na podstavci mísa z hnědého kamene. Kříž v horní části náhrobní desky odkazuje k náboženskému vyznání rodiny, sám Guth-Jarkovský byl pokřtěn, náboženská víra se však nestala významnou součástí života, pro který je znám.

V podobném stylu se nese také náhrobek rodinného hrobu Františka Fialy, známého pod jménem Ferenc Futurista. Opět se jedná o desku z leštěného černého kamene, nahoře zaoblenou, se zlatým nápisem. Horní část náhrobku nese jednoduchý kříž nad uměleckým a občanským jménem zesnulého. Dozvídáme se také jeho profesi – filmový a divadelní herec – a datum narození a úmrtí. Následují stejné informace o jeho dceři a ve spodní části náhrobku ještě o zbylých členech rodiny. Kříž opět odkazuje na náboženské přesvědčení rodiny spíše než jednotlivce, který je zde zastoupen skrze své umělecké jméno a profesi.

Kříž nalezneme také na hrobě Josefa Čapka, zde je však situace trochu jiná, jedná se totiž pouze o symbolický hrob, přesněji hrob v dáli, jak specifikuje nápis předělující datum narození a úmrtí. Na horní hraně náhrobku stojí velký kamenný kříž z šedého kamene, který se však k osobě zemřelého nevztahuje. Nápis „Zde by odpočíval Josef Čapek, malíř a básník“ odkazuje na fakt, že starší z bratří Čapků nemohl být pohřben. Zahynul v koncentračním táboře a jeho pozůstatky nebyly nikdy nalezeny, můžeme se však domnívat, že pokud

by mu byl dopřán vlastní hrob, symbolika na něm by byla podobná jako na hrobě jeho mladšího bratra, se kterým sdílel podobný světonázor.

Do kontrastu s velkým kamenným křížem z předešlého hrobu lze postavit náhrobek Emila Háchy, prostý náboženské symboliky i doplňujícího textu. Jedná se o velkou betonovou desku s černým nápisem. Jsou na ní uvedena tři jména, v levém a pravém spodním rohu dvě stejnojmenné příslušnice rodiny, uprostřed nad nimi pak profese pohřbeného – prezident republiky – titul JUDr., jméno a roky narození a úmrtí. Absenci symboliky nahrává profánní život právníka, politika a protektorátního prezidenta, soustředícího se na a nacházejícího příslušnost v národních záležitostech.

Podobně symboliky prostý je také hrob Eduarda Basse. Jedná se o atypicky řešený geometrický náhrobek: hranatý, dopředu skosený mramorový monolit, opatřený na přední straně profesí pohřbeného, jeho jménem a roky narození a úmrtí. Na horní ploše se nachází kamenná mísa osazená květinami. Náhrobek je minimalistický a prost veškeré symboliky, poslušen profánní kariérní dráhy zesnulého, angažujícího se v novinářské a reportérské činnosti.

Zde již vidíme dva odlišné typy informací obsažených na náhrobcích, na jedné straně symboliku kříže, odkazující k náboženské víře spíše rodiny než jednotlivce, na druhé straně se začínáme častěji setkávat s náhrobky náboženských symbolů prostými, odrážejícími postupující sekularizaci českých zemí, ještě posílenou druhou světovou válkou a vysídlováním Sudet, pro jejichž opětovné dosídlování byli nezřídka vybráni lidé, sympatizující s režimem⁷⁵, což vedlo k úbytku lidí, otevřeně se hlásících k církvi obecně.

⁷⁵ „In particular, ‘politically reliable’ sympathizers of the Communist Party were often selected for the task. As a consequence, there was a higher proportion of individuals ‘without any religious affiliation’ arriving to the borderlands.“ VÁCLAVÍK David, HAMPLOVÁ Dana, NEŠPORZdeněk. *Religious Situation in Contemporary Czech Society*. In: *Central European Journal of Contemporary Religion* 2, 2018. s. 101

S postupující sekularizací a nastupujícím komunistickým režimem se váže také rostoucí výskyt pohřbů žehem, podporovaných kvůli možnosti oproštění od náboženského kontextu.

Komunismus do roku 1968

Po roce 1948 nastává druhá vlna emigrace. Nástup komunismu je následován obdobím znárodňování, reforem a represí. Stát se zbavoval náboženských představitelů a odpůrců režimu, které odsunoval do pracovních táborů nebo postupně likvidoval ve vykonstruovaných procesech. Období uzavírají události Pražského jara a vpád vojsk Varšavské smlouvy. Náhrobky let 1949 až 1968 jsou v několika případech jen symbolické, zastupující pohřbené z hromadných hrobů a oběti politických procesů. Celkově můžeme očekávat prudký úbytek náboženské symboliky v prostoru hřbitovů, zrcadlící postupující sekularizaci celé československé společnosti⁷⁶, podporovanou komunistickým režimem pod vlivem marxistických idejí⁷⁷. Ideologie svými funkcemi nahrazuje náboženství a pohřeb již spadá do rukou státu, který mezi 60. a 80. léty nechává vystavět velké množství krematorií, někdy však na úkor kvality⁷⁸ a zasazuje se tak aktivně o přechod od náboženského k občanskému pohřbu, oslabujíc vliv církve.

⁷⁶ K největšímu oslabení katolické církve dochází v 60. letech.

HORÁK, Jiří. *Dechristianizace českých zemí: sekularizace jako záměr*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 181

⁷⁷ Dle Marxe je svobodný člověk oproštěn od pout náboženství.

Ibid. s. 20

⁷⁸ „Zvýšenou typizovanou výstavbou obřadních síní a krematorií tak stát vyvíjel tlak na obyvatelstvo, aby pohřby neprobíhaly v kostelech, ale v občanských stavbách budovaných k otmutu účelu. S tímto faktem souvisí někdy až přehnaná kapacita a často i nekvalita novostaveb.“ S tímto souvisí také případná výzdoba krematorií, ve které se může objevovat i budovatelská tematika.

SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. 1. vyd. Praha: Artefactum, 2013. s. 122

Náhrobky na Ďáblickém hřbitově se drží jednotného unifikovaného stylu pro všechny jimi zastoupené osoby. Jedná se o náhrobky reprezentující pohřbené z hromadných hrobů, a poskytující jim alespoň symbolicky vlastní pietní místo. Náhrobky tvoří hranatá deska z leštěného šedého kamene, zdobená zlatým nápisem, uvádějícím jméno a rok narození a úmrtí zesnulého. Jsou prosté jakéhokoliv jiného textu či symboliky, hlavním a jediným sdělením, které je skrze ně předáváno, jsou naprosto základní údaje o zemřelých: Závaši Kalandrovi, Miladě Horákové a Josefu Toufarovi.

Zatímco Kalandrovi se dostalo pouze unifikovaného náhrobku v jeho základní podobě, Horáková kromě něj má i symbolický hrob s památníkem na vyšehradském hřbitově. Tamější náhrobek nese na levé straně rytinu a plastiku, znázorňující smotek drátu, v pravé horní části bronzovou bustu M. Horákové. Tesaný nápis pod bustou uvádí jméno a datum poprav y zemřelé s dodatkem „popravena a nepohřbena...“. Ve spodní části náhrobku se nachází nápis „Obětem a odpůrcům totalitních režimů 1939-1945 1948-1989“. Tabulka na krycí desce hrobu nese jména osob, jež se vrátil y z exilu. Symbolický hrob zde nehraje pouze roli památníku zesulé, ale všech obětí režimu, které sdílely její úděl. Je sice zastoupena svým jménem a bustou, svazek drátu však odkazuje na politický útlak, věznice a lágry a nespravedlivý proces a k osobě samotné Horákové mimo nápis a bustu nic dalšího neodkazuje, nejvýznamnější informací je zde datum a způsob její smrti, kterou lze považovat až za mučednickou.

Náhrobek v unifikovaném stylu na Ďáblickém hřbitově má i Josef Toufar, jehož ostatky však byly z hromadného hrobu exhumovány a uloženy v Číhošti, kde měl svou farnost. K náhrobku je přidán černý kovový kříž se zlatým Kristem a patou v podobě zdobeného výklenku s další postavou Spasitele, obvyklý pro duchovní. Na tomto kříži se nachází dodatečná kulatá tabulka se zlatým okrajem, připomínajícím věnec a zlatým nápisem,

uvádějícím jméno zesnulého, jeho profesi a místní příslušnost – farář z Číhoště – následovanou datem narození a datem umučení, jak je explicitně uvedeno. Toufar byl nejen věřící, ale přímo duchovní a víře zasvětil svůj život a stála i za jeho téměř mučednickou smrtí⁷⁹, což se odráží i na přidaném náhrobku v podobě zdobeného kříže hned se dvěma figurami.

Symbolika kříže se objevuje ještě v horní části náhrobku rodinného hrobu malíře Emila Filly. Jde o obdélníkovou desku z černého leštěného kamene s bílým nápisem s pětiúhelníkovým podstavcem s lucernou po levé straně. Na náhrobku jsou čtyři jména, Emil Filla je uveden jako druhý odspodu, včetně profese – český moderní malíř – a dat narození a úmrtí. Ve spodní části náhrobku se nachází text „Tvůj obraz, dívko, mne perutěmi andělskými ovívá“, úryvek z opery Braniboři v Čechách. Kříž na náhrobku opět ukazuje spíše na náboženské vyznání celé rodiny než jedince, objevuje se zde však nový rys v podobě důrazu na národnost v charakteristice Filly jako „českého moderního malíře“ a prostřednictvím volby úryvku z české národní opery, jenž působí útěšně. Motiv křídel a anděla se mezi symboly na náhrobcích objevuje často, především v podobě soch a reliéfů stojících či truchlících andělů, symbolizujících konec, ale také duchovní přesah a působí jako průvodci, zprostředkovávající kontakt mezi světem živých a mrtvých.

Jindřich Plachta, vlastním jménem Šolle, má jednoduchý obdélníkový náhrobek z leštěného šedého kamene se zlatým nápisem, udávajícím identitu pohřbeného prostřednictvím jeho jména, zastoupeného podpisem, profese – herec – a roku narození a úmrtí. Nasetkáváme se zde se žádnou náboženskou

⁷⁹ Josef Toufar byl mučením nucen k doznání své účasti na tzv. číhoštském zázraku, incidentu, kdy se při jeho kázání pohnul křížek na oltáři. Podvod však nikdy nebyl dokázán a Toufar po několika týdnech mučení zemřel.

symbolikou, vizitka pohřbeného je ale osobnější, podpis povyšuje jméno ze strohé informace na osobní sdělení, prodloužení existence zesnulého.

Klement Gottwald sdílí hrob na Olšanech s dalšími komunisty, jejichž jména jsou na náhrobku z leštěného kamene uvedena ve dvou sloupcích světlým písmem. Hrob je velmi jednoduše řešený a poskytuje pouze výčet jmen pohřbených osob, bez udání ostatních informací, náhrobek neobsahuje dodatečný text nebo symboliku, dokonce ani roky narození a úmrtí. Profánní řešení náhrobku odráží příklon k politickému režimu, který se s otevřeným přihlášením k náboženství neslučuje. Náhrobek již byl v minulých letech z vandalizován odpůrci komunismu a polit červenou barvou.

Podobně jednoduchý je také rodinný hrob Antonína Zápotockého. Tvoří jej čtvercová deska z tmavého leštěného kamene se zlatým nápisem, udávajícím jméno pohřbeného a data jeho narození a úmrtí. Nápis na náhrobku v sobě neobsahuje nic jiného než jen informace, nezbytně nutné pro určení občanské identity zesnulého, urna na pravé straně hrobu je důkazem toho, že se rodina uchýlila k občanskému pohřbu. Pro Zápotockého jako komunistického politika není absence náboženské symboliky překvapivá a shoduje se s jeho profesí i ideologickým přesvědčením.

Básník Vítězslav Nezval je pohřben v rodinném hrobě, jehož náhrobek je tvořen sloupkem z leštěného černého mramoru, nesoucím na vrcholu Nezvalovu bustu, vzhlížející vzhůru. Podstavec busty je opatřen roky 1900–1955. O patu sloupu se opírá leštěná deska z šedého kamene s vystupujícím tesaným nápisem, udávajícím jméno zesnulého a jeho profesi. Pod touto deskou se nachází černá tabulka se zlatě vyvedenými jmény dalších rodinných příslušníků. Busta na sebe přebírá hlavní roli vizitky zemřelého a doplňuje základní údaje o něm. V souladu s postupující českou sekularizací se už na Nezvalově hrobě neopakuje symbol křesťanského kříže.

Dalším bustu najdeme na rodinném hrobě Maxe Švabinského. Ten nemá náhrobek jako takový, hrob tvoří těžká kamenná krycí deska opatřená kruhy pro zvednutí. Na krycí desce se nachází deska z šedého leštěného kamene s rytým nápisem, poskytujícím informace o M. Švabinském a jeho rodinných příslušnících. Uvádí jméno a data narození a úmrtí a specifikuje jeho profesi jako „český malíř a grafik“, setkáváme se tedy s důrazem na českou národnost, ne však na náboženské vyznání, jež v době básníkova pohřbu už dlouho není určující. Vpravo za deskou se nachází sloupek z šedého mramoru s kovovou bustou. Ta doplňuje informace uvedené na náhrobní desce o podobu zesnulého a zastává do jisté míry také funkci vztyčeného náhrobku.

Vlasta Burian má atypický hrob se z poloviny zaoblenou krycí deskou a náhrobkem složeným ze dvou částí z šedého leštěného mramoru. Levá část náhrobku, půlkruhovitě vyříznutá z pravé strany, na sobě nese tmavě vyvedený Burianův podpis, pravou stranu pak tvoří sloupek s plastikou expresivních rukou. Tabulka na hrobě uvádí jméno pohřbeného, jeho profesi – filmový a divadelní herec – datum úmrtí a dodatek, že se tomu tak stalo „ve věku 71 l“ a stejné informace pro jeho choť. Na sloupku byla původně umístěna hercova busta, byla však zcizena a nahrazena plastikou rukou, které více vystihují osobnost a způsob hraní typický pro Buriana, krále komiků. Zastupují bustu v tom smyslu, že reprezentují rysy pro herce typické, i když nejde o portrét, a přímo odkazují k jeho profesi a životní dráze.

Náhrobek Josefa Lady je tvořen světlým kamenným sloupkem se stříškou, nesoucí kulatý portrét zesnulého, leptaný na černém leštěném kameni. Na hrobě se nacházejí tři černé urny se zlatým nápisem, poskytujícím údaje o jméně a datech narození a úmrtí. K náboženskému vyznání, profesní dráze či osobnímu životu nenacházíme na náhrobku žádné odkazy, můžeme však vyvodit, že zesnulý nebyl věřící, jemu i zbylým členům rodiny se dostalo

sekularizovaného pohřbu žehem, bez symboliky odkazující k věčnosti či posmrtnému životu. Zesnulý je připomínám portrétem.

Atypický geometrický náhrobek Jaroslava Heyrovského ze světlého kamene je dalším náhrobkem bez dodatečných nápisů a symboliky. Velká část plochy je ponechána hrubá, leštěná je pouze horní strana kvádru, na které se nacházejí tři hranaté žlábký, další jeden je na nestejně spodní straně. Krycí deska hrobu nese rytá jména pohřbených, v případě J. Heyrovského akademický titul, jméno a data narození a úmrtí. Hrob je porostlý břechanem, originálně umělecky zpracovaný a bez náboženské či jiné symboliky, což jsme mohli očekávat vzhledem k vědeckému zaměření zesnulého, který byl fyzikální chemik a objevitel polarografie. Nápaditý způsob řešení náhrobku také napovídá přikročení k občanským pohřbům a více příležitostem k modernímu kamenickému zpracování.

Také náhrobek Zdeňka Nejedlého je atypického vzhledu i tvaru. Tvoří jej asymetrický hrubě opracovaný kámen s vyleštěnou plochou, nesoucí tesaný nápis. Obsahem nápisu je pouze jméno a datum narození a úmrtí zesnulého. Na náhrobní desce se nacházejí dva kovové pásky připomínající další zesulé příslušníky rodiny. Každý z nich je opatřen datem narození, akademickým titulem, jménem a datem úmrtí. Opět zde nenacházíme žádný dodatečný text ani náboženskou symboliku, důvodem zde může být levicové zaměření pohřbeného, který sám nebyl věřící. Představuje také otisk osobního života, kdy kámen na jeho náhrobek byl přivezen z místa, ke kterému měl Nejedlý za života osobní vztah. Originální zpracování náhrobku opět nahrává větší svobodě v oblasti uměleckého zpracování.

Se symbolem kříže se v tomto období setkáváme pouze ve dvou případech z 13, přičemž jedním z nich je náhrobek duchovního a druhým rodinný hrob,

který však zahrnuje také symboliku národní⁸⁰. S nástupem komunistického režimu dochází také k úbytku hrobové symboliky, viditelné na náhrobcích komunistických politiků, další pozorovatelnou tendencí je výskyt umělecky zpracovaných náhrobků z období 60. let, opět bez symboliky kříže či textu, přímo odkazujícího na náboženství. Můžeme si také všimnout tří případů, ve kterých je nebo byl hrob umělce opatřen jeho bustou, opět bez zjevné náboženské symboliky. Výskyt uren a urnových hrobů opět poukazuje na rozšíření kremace, která je již zcela běžným způsobem pohřbu.

Od ČSSR po sametovou revoluci

Období mezi lety 1969 a 1989 je charakteristické sovětskou okupací, jedná se o období normalizace a odchází třetí emigrační vlna. Protest proti normalizaci stál život Jana Palacha a Jana Zajíce, postupující normalizaci však nezastavil, československý socialismus odstraňoval nepohodlné osoby, dochází k ekonomickým a hospodářským změnám a v roce 1989 k listopadovým demonstracím, ústícím v rozpad komunismu. Co se náboženské situace v ČSSR týče, hlavní motivátor sekularizace v podobě komunistické ideologie v liberálnějších 60. letech slábne a v následujících dvou desetiletích se náboženství stává dokonce symbolem naděje a nesouhlasného postoje vůči komunistické nadvládě⁸¹. Od 70. let tedy dochází k náboženskému oživení⁸², jež v několika případech vede k návratu náboženské symboliky do prostoru hřbitova.

⁸⁰ Tu vidíme v přívlastku „český“ u malíře E. Filly a v úryvek z národní opery Braniboři v Čechách.

⁸¹ VÁCLAVÍK David, HAMPLOVÁ Dana, NEŠPOR Zdeněk. Religious Situation in Contemporary Czech Society. In: *Central European Journal of Contemporary Religion* 2, 2018. s. 103

⁸² HORÁK, Jiří. *Dechristianizace českých zemí: sekularizace jako záměr*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 177

Na hrobě Jana Palacha se setkáváme s masivním bronzovým náhrobkem s lehce nepravidelným povrchem a vystupujícím reliéfem ležící postavy. V nohách je uvedeno datum narození, jméno a datum úmrtí, na přední hraně desky se nachází reliéf kalicha, odkazující na Palachovu příslušnost k Českobratrské církvi evangelické. Náhrobek je replikou původního náhrobku, který byl hned roku 1970 demontován s cílem odstranit místo shromažďování odpůrců režimu, kteří hrob hojně navštěvovali a byl srovnatelný téměř s poutním místem. Ostatky pohřbeného byly v následujících letech exhumovány, zpopelněny a uloženy do rodinného hrobu v místě rodiště, ale roku 1990 jsou vráceny na Olšanský hřbitov do obnoveného hrobu. Současná podoba náhrobku tedy kopíruje jeho původní podobu, se zesnulým reprezentovaným reliéfem. Nepravidelný povrch postavy může odkazovat na popáleniny, jež si Palach přivodil a v kombinaci se symbolem kalicha náhrobek připomíná mučednický čin i náboženskou příslušnost, vystupující do kontrastu s protestovaným politickým režimem. Ačkoliv se zdá, že by zesnulý měl být charakterizován primárně přes svůj mučednický čin, jeho mládí a rozpor s vládnoucím režimem volají po připomínce víry, stávající se pro pozůstalé stejně důležitou.

Náhrobek Jiřího Šlitra se vyznačuje atypickým geometrickým tvarem s odkazem na profesi pohřbeného. Jedná se o trojúhelníkový sloupek z černého leštěného kamene s výřezem na desku se zlatým nápisem. Na levé i pravé straně sloupu najdeme měděné tabulky se jmény dvou dalších rodinných příslušníků. Nápis na tabulce ve výřezu udává jméno a datum narození a úmrtí, pod kterými se nachází notová osnova s úryvkem písně Jó, to jsem ještě žil, jednak odkazující na Šlitrovu profesi a tvorbu, pak ale také na píseň, kterou před smrtí pustil své rodině, text písně také vypráví o nedobrovolné smrti navzdory touze žít.

Jiřímu Grossmannovi patří náhrobek složený z ústředního leštěného sloupku ze šedého kamene s kamennou bustou na vrcholu, z levé a pravé strany obklopený deskami v dopředu se rozebíhajícím úhlu. V patě sloupku stojí urna, označená iniciálami JG. Deska po levé straně nese zlatý nápis, uvádějící jméno a datum narození a úmrtí pohřbeného, následované jeho profesí a příslušností: „člen divadla Semafor – herec – zpěvák – skladatel a spisovatel“. Desku po pravé straně zdobí nápis „Vždyť já chci jen žít, jak žít se má a o nic víc. Z píšně Závidím“. Pod písňovým textem je Grossmannův podpis. Tento náhrobek kombinuje všechny prvky odkazující k identitě pohřbeného, od busty a podpisu po úryvek z tvorby, odkazující k nespravedlivé smrti v mladém věku a všemu, čeho do té doby dokázal dosáhnout. Busta zachycuje jeho podobu ještě neovlivněnou Hodgkinovou nemocí.

František Hrubín má atypicky řešený hrob, sestávající z mřížového náhrobku a zatravněné plochy hrobu s kamenem v nohách. Náhrobek tvoří černá kovová mříž se zaoblenou horní stranou s dekorativně vyplněnými oky, tvořícími stylizovaný kříž. Opracovaný oblý kámen v nohách hrobu nese básníkův podpis. Skromný zatravněný hrob odpovídá povaze básníka, spisovatele přírodní a milostné poezie se vztahem ke svému rodnému místu, náhrobek působí jemně a nenásilně, travnatá plocha v kombinaci s kamenem evokuje posázavskou přírodu, která byla básníkovi inspirací. Kromě podpisu neposkytuje náhrobek žádné formální informace o pohřbeném a nechává za sebe mluvit celkový vzhled hrobu.

Ota Pavel, vlastním jménem Popper, odpočívá v rodinném hrobě na Novém židovském hřbitově. Obdélníkový náhrobek z černého leštěného kamene s podstavcem po pravé straně nese jména ostatních rodinných příslušníků, Otu Pavla připomíná bílá mramorová deska v hlavě hrobu, opatřená černě vyvedeným podpisem a datem narození a úmrtí bez dodatečné symboliky či textu. Nenajdeme zde žádný dodatečný text, bližší určení identity ani

náboženskou symboliku. Na povrchu hrobu a u paty náhrobku jsou naskládány oblázky, zastupující roli květin. Náboženství nehrálo v životě pohřbeného významnou roli, jedinou připomínkou židovského původu je lokalita hrobu.

Jan Patočka je připomínán nápisem ve spodní části náhrobku rodinného hrobu. Jedná se o nepravidelně zbarvený náhrobek s červeným nápisem, uvádějící v horní části jméno rodiny, v dolní části pak nese jednoduchý rovnoramenný kříž a pod ním jméno pohřbeného J. Patočky, bez data či uvedené profese, nicméně jako jediné jméno jednotlivce na celé ploše náhrobku. Zesnulý se angažoval v oblasti filozofie a jmenovitě pak fenomenologie a snažil se o pochopení přirozené zkušenosti světa, která není čistě vědecká, kříž na jeho hrobě tak spíše symbolizuje úmrtí než křesťanskou víru a Kristovu oběť, rovněž ale může demonstrovat odpor vůči režimu, vzhledem k tomu že Patočka zemřel po výsleších StB.

Jan Werich a Jiří Voskovec sdílejí hrob na Olšanských hřbitovech. Jedná se o dva náhrobky vedle sebe, stylizované do tvaru začátečních písmen Voskovcova a Werichova příjmení. Krycí deska pod náhrobkem je řešena jako dva kousky skládačky, spojující levou Voskovcovu a pravou Werichovu část náhrobku. Obě části jsou zhotoveny z hladkého kamene a v jejich spodní části jsou vytesána příjmení pohřbených, žlábký na horní hraně přetvářejí kámen v jednoduché a dvojité V. Nerozlučné duo od sebe nebylo odděleno ani po smrti, přesto, že Voskovec zemřel o rok dříve a navíc ve Spojených státech a fakt, že patřili k sobě, je viditelný i na identickém řešení náhrobku a propojení obou částí. Oba umělci strávili část života v emigraci, byli omezováni režimem a zapsali se do povědomí svou divadelní činností, která významem přesahuje další aspekty jejich životů a právě spolupráce tohoto ikonického dua se zasloužila o zápis jejich jmen mezi významné české osobnosti, jedná se tedy o nejvíce zvýrazněný rys, vyjadřující identitu obou pohřbených.

Karel Klapálek má náhrobek z šedého leštěného kamene se zlatým nápisem. Okraje náhrobku jsou nepravidelné, horní hrana zaoblená a nakloněná lehce doleva. Nápis na náhrobku poukazuje na profesní dráhu pohřbeného a jeho zásluhy a zdůrazňuje také státní příslušnost tohoto bojovníka proti fašismu a vojenského hrdinu. „Armádní generál Karel Klapálek, hrdina ČSSR“, jak je uvedeno na náhrobku, následováno rokem narození a úmrtí, byl oceněn mnoha vojenskými a státními vyznamenáními a hlavním identifikačním rysem je pro něj národní příslušnost, nikoliv příslušnost náboženská, což se odráží v absenci náboženské symboliky na náhrobku, nesoucím ještě další jména rodinných příslušníků.

Hrob Jiřiny Štěpničkové je jednoduchý, střídový a bez dodatečného textu i symboliky. Náhrobek z šedého leštěného kamene obsahuje pouze zlatý nápis, charakterizující zesnulou titulem „národní umělkyně“ a uvádějící její jméno a datum narození a úmrtí. Po levé i pravé straně náhrobku jsou malé podstavce. Štěpničková během svého života ztvárnila velké množství divadelních i filmových rolí a za komunismu byla uvězněna. Vzhled náhrobku odpovídá sekularizované společnosti, ústupu náboženské symboliky z veřejného prostoru a trendu jednoduchých, střídových hrobů.

Poslední hrob z tohoto období patří další herečce, Nataše Gollové. Je uložena v rodinné hrobce, což vysvětluje přítomnost náboženské symboliky v podobě hned dvou křížů. Náhrobek je složen z ústředního sloupku, korunovaného bustou muže, a menší desky, vyběhající po jeho stranách, obou opatřených černým nápisem. Jméno pohřbené je uvedeno na prostřední části náhrobku, spolu s datem narození a úmrtí, stejně jako je tomu u ostatních rodinných příslušníků. Žádné dodatečné informace o ní nám nejsou dány a symbolika se vztahuje k celé rodině, nikoliv přímo ke Gollové, která je zařazena dle své rodinné příslušnosti, určené nápisem „rodina prof. Hodáče“. V horní části sloupku je vytesán jednoduchý kříž a tento symbol se opakuje jako reliéf přes

celou krycí desku hrobu. V prostoru náhrobku je zesnulé věnován stejný prostor a pozornost jako ostatním členům rodiny, není ji třeba od nich odlišovat a nezemřela ověněna slávou.

Na základě zkoumaných náhrobků můžeme období do roku 1989 charakterizovat skrze výskyt dvou hlavních typů hrobů, s náboženskou symbolikou v podobě výskytu kříže, a bez ní. I když symbol kříže najdeme ve dvou případech na rodinném hrobě staršího data, opakuje se v netradičním pojetí na hrobě F. Hrubína a v případě evangelíka J. Palacha je ve své výpovědní hodnotě, přiřazující zesnulého k náboženské denominaci, nahrazen kalichem. Jedním z těchto typů je náhrobek jednoduchého a střídavého zpracování s minimálními doplňujícími prvky, druhým poté náhrobek umělecky zpracovaný a osobnější. Zesnulé připomíná stejně jako v předešlém období kromě základních informací a uvedené profese také busta, nebo úryvky z díla.

Období po roce 1990

Po pádu komunismu a uvolnění režimu dochází k opětovnému poklesu osob, hlásících se k náboženské víře. Otevírají se hranice státu, zaniká Československo a přetváří se v samostatné republiky. Co se náboženské situace týče, je období po roce 1990 charakteristické opětovným úpadkem tradiční církevní religiozity⁸³ v reakci na pád režimu, vůči kterému předtím poskytovala protiklad⁸⁴. Náboženství je privatizováno a smrt odsouvána do intimní sféry a nacionální identita v euforii, přicházející se změnou politického režimu, převyšuje tu náboženskou a dramaticky klesá množství osob, hlásících se k církevní příslušnosti, ne však nutně míra jejich spirituality.

⁸³ HORÁK, Jiří. *Dechristianizace českých zemí: sekularizace jako záměr*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 177-178

⁸⁴ *Ibid* s. 42

Rudolf Hrušínský je uložen v rodinném hrobě s náhrobkem obsahujícím křesťanskou symboliku. Náhrobek sestává ze tří částí, prostřední tvoří sloupek z šedého leštěného kamene s bronzovou koulí na vrcholu a zlatě vyvedeným monogramem Krista. Jedná se o kombinaci řeckých písmen chí a ró, symbol, vyjadřující zkrácenou formu psaní slova Christos, s přesahem do významu kosmologického. Po levé a pravé straně sloupku se nacházejí dvě další desky, každá s prosklenou kolumbární schránkou a třemi zlatě uvedenými jmény. Osobnost R. Hrušínského je zastoupena jménem a roky narození a úmrtí na pravé části náhrobku. Chirá se zde opět vztahuje spíše k celé rodině než jednotlivci, u něhož není uvedena ani profese a rodinné zařazení je tedy primární. Urny v kolumbárních schránkách nejsou v rozporu s křesťanskou vírou, která již v době Hrušínského úmrtí plně akceptovala pohřeb žehem.

Náboženskou symboliku nalezneme také u Ladislava Fukse. Jednoduchý náhrobek z leštěného šedého kamene se zlatým nápisem nese ve své horní části jednoduchý symbol kříže, třetím jménem na náhrobku je „PhDr. Ladislav Fuks, český spisovatel“ a roky jeho narození a úmrtí. Náhrobek tak poukazuje jak na křesťanskou víru, tak na profesi pohřbeného a jeho národní příslušnost. Kříž zde opět odkazuje spíše k rodinné víře než přesvědčení samotného L. Fukse, což může do jisté míry vysvětlovat i jeho sexuální orientace⁸⁵. Ačkoliv je znám jako spisovatel, u jeho jména uveden i akademický titul. Důvodem pro to může být jeho kladný postoj ke komunistickému a socialistickému režimu, kladoucímu větší důraz na vědu a vzdělání⁸⁶.

Karel Kryl má světlý kamenný náhrobek v dopředu se rozebíhajícím úhlu s nápisem, vyvedeným kovovými písmeny. Na pravé polovině náhrobku je uvedeno jméno a rok narození a úmrtí zemřelého, levá strana je zdobena

⁸⁵ I díky ní se dokázal vcítit do osudů židovské menšiny, o které psal.

⁸⁶ Tento postoj však lze vztáhnout zpět k Fuksově homosexualitě, která jej stavěla do citlivé pozice a mohl si tak skrze politické přesvědčení zajišťovat imunitu vůči perzekuci.

poměrně velkým jednoduchým železným křížem, pod nímž se nachází portrét leptaný na okrouhlém leštěném černém kameni s nepravidelně opracovaným okrajem. Kryl na svém hrobě původně chtěl mít sochu anděla, z finančních důvodů se však jeho přání nevyplnilo a nahrazují ji alespoň malé sošky položené u náhrobku. Portrét přibližuje návštěvníku hřbitova osobu pohřbeného, kříž představuje náboženskou víru, ale také protiklad ke komunistickému režimu, jehož byl zesnulý kritikem a odporoval mu prostřednictvím protestsongu. Anděl, kterého se mu nakonec nedostalo, by ztělesňoval na jednu stranu naději v pokračování života na věčnosti a postavu průvodce duší, na straně druhé by odkazoval také na Krylovu tvorbu, jmenovitě pak píseň Anděl, vyprávějící o válce, osamělosti a nevyhnutelnosti.

Elišce Junkové-Khásové patří náhrobek nepravidelného tvaru z opracovaného kamene, v jehož patě najdeme tabulku se jménem jejího manžela, po levé straně se nachází neoznačená urna. Zesnulou připomíná tabulka na náhrobku, nesoucí její podpis, rok narození a úmrtí a rytinu závodního automobilu s číslem 58, přímo odkazujícího na profesi a přínos pohřbené, slavné automobilové závodnice. Na hrobě se nenachází žádná další dodatečná symbolika či text. Náhrobek E. Junkové-Khásové je sekulární vizitkou sportovkyně, která motoristickému sportu věnovala celý svůj život.

Ivan Diviš má atypicky řešený náhrobek geometrického tvaru z šedého kamene se zlatým nápisem. Náhrobek je stylizovaný jako podélný kvádr, lehce nakloněný dozadu, směrem dopředu se svažující, s prohlubní a podlouhlou rýhou na horní straně. Na přední straně je zlatě vyvedený podpis pohřbeného, pod ním jeho jméno a datum narození a úmrtí. Kromě zastoupení osoby zesnulého jejím podpisem je náhrobek prost ostatní symboliky. Ve své básnické tvorbě se věnoval profánnímu světu i jeho kritice, což se odráží na moderním sekulárním náhrobku.

Jaroslav Foglar je pohřben v rodinném hrobě s obdélníkovým, nahoře zašpičatělým, náhrobkem z černého leštěného kamene se zlatým nápisem. V horní části náhrobku se nachází jednoduchá silueta kříže, následovaná jmény, u žen s dodatkem rodného příjmení, a daty narození a úmrtí rodinných příslušníků. J. Foglar je uveden ve spodní části náhrobku prostřednictvím jména, profese a data narození a úmrtí. Symbol kříže se znovu vztahuje na celou rodinu, zesnulý je charakterizován skrze svou profesi a světlou skautskou lilii na krycí desce hrobu, odkazující k jeho aktivní účasti ve skautském hnutí a literárnímu dílu.

Rodinný hrob Lídy Baarové je symboliky prostý. Náhrobek je tvořen deskou z leštěného kamene s černým nápisem, udávajícím jména a data narození a úmrtí pohřbených osob. U paty náhrobku jsou opřeny zarámované fotografie. Jednoduchost a strohost náhrobku je v souladu s jeho umístěním v urnovém háji Strašnického krematoria, kde se pohřbené dostalo občanského pohřbu.

Stella Zázvorková odpočívá v rodinném hrobě s náhrobkem z dvojbarevného leštěného mramoru s lehce nepravidelným tvarem horní hrany. Zlatý nápis udává jméno a datum narození a úmrtí jí i ostatních členů rodiny. Absence náboženské symboliky je v souladu s občanským pohřbem žehem a s nenáboženským způsobem života zesulé, jež byla členkou KSČ.

Profesní dráha Jiřiny Švorcové se se S. Zázvorkovou v mnoha ohledech shoduje, rovněž se jednalo o herečku spjatou s KSČ, na rozdíl od Zázvorkové se však významně politicky angažovala a kromě národní umělkyně byla i zapálenou komunistkou, pročež se u ní náboženská symbolika nevyskytuje. Náhrobek rodinného hrobu má tvar obdélníku, nahoře se sbíhajícího do špice, ve které se nachází mužský portrét. Zlatý nápis černém leštěném kameni charakterizuje zesnulou jako národní umělkyni a uvádí její jméno a data narození a úmrtí.

Náhrobek Josefa Bicana tvoří kamenná busta, přecházející ve sloupek s ohlazenou plochou, nesoucí jméno zesnulého. V hlavě hrobu nalezneme nápis „fotbalový internacionál“, poukazující na přínos profesi. O patu sloupku je opřena deska z leštěného šedého kamene s nápisem se jménem a daty narození a úmrtí Bicanovy ženy, autorky osobního vzkazu, vyvedeného pod jejím jménem. „Nebylo to vždy lehké, ale přesto život s tebou, Pepi, byl hezký. J“ Iniciála na konci textu potvrzuje, že se opravdu jedná o osobní vzkaz, adresovaný zesnulému manželovi. Na masivní krycí desce najdeme tabulku s obrázkem fotbalového míče. Osoba pohřbeného je připomínána skrze bustu a výmluvný symbol jeho profese. Další dimenzi přidává ještě osobní a procítěný vzkaz truchlící manželky.

Jiřího Wintera, známého pod pseudonymem Neprakta, připomíná zaoblený náhrobek s bílou mramorovou deskou s portrétem zesnulého v horní části a černým nápisem, udávajícím jméno a datum narození a úmrtí, pod kterým je vyhotoven také podpis. Na krycí desce hrobu jsou opřeny dvě tabulky se jmény dalších zemřelých. Neprakta je známý svými ilustracemi a humoristickou tvorbou, což se však na podobě náhrobku neodráží, narozdíl od náhrobku K. Saudka, jeho identita je však zpřítomněna skrze portrét a podpis, mnohem osobnější a výraznější poslední odkaz než u ostatních jmen.

Náhrobek dalšího kreslíře, Káji Saudka, je řešen velmi osobně a originálně. Náhrobek z bílého mramoru s černým nápisem uvádí základní údaje o zesnulém: profesi, jméno a datum narození a úmrtí, výrazně větší výpovědní hodnotu v oblasti profese a toho, co pohřbeného proslavilo, má však tabulka na hrobě. Jedná se o tabulku z bílého mramoru s černým obrázkem, jenž znázorňuje rozložené kreslířské potřeby a ruce s perem, kreslící nahou ženu. Výjev je zobrazen v komiksovém stylu, včetně bubliny „au“ u hlavy dívky, ohlížející se po peru, které ji kreslí. Postavička už od pohledu připomíná Saudkovy komiksové hrdinky, dokonce je vedle ní i jeho podpis. Výjev

odkazuje na významnou roli autora českého komiksu a nezaměnitelný kreslířský styl.

Rodinná hrobka Václava Havla má díky svému umístění v arkádách Vinohradského hřbitova vysokou desku ze světlého mramoru, nahoře se sbíhající do špice, se svislou zlacenou rýhou v horní části a zlatým nápisem, udávající jméno pohřbeného a data narození a úmrtí. Kulatý výklenek za náhrobní deskou je vyplněn černým kamenem s reliéfem ženských postav po levé i pravé straně. Kromě jmen a rýhy je náhrobní deska prázdná, poslušna své reprezentativní role jako místa posledního odpočinku prezidenta. Umělecký a křesťanský rozměr náhrobku dodává reliéf postav andělů a Panny Marie s dlaněmi nastavenými podél těla. Na sloupu po pravé straně nalezneme dřevěnou obdélníkovou destičku se skleněnou vázou a plechovou tabulkou s rukopisně vyvedeným osobním vzkazem „Vaškovi Dáša“, soukromým sdělením od Havlovy druhé ženy.

Radoslav Brzobohatý má náhrobek ze šedého leštěného kamene se světlým nápisem. V levé horní části se nachází jméno a datum narození a úmrtí, v pravé horní části portrét pohřbeného. Místo pod nimi zaujímá hercův podpis a citát „Moravo, Moravo! Moravičko milá, co z tebe pochází chasa ušlechtilá.“, první sloka básně Moravo, Moravičko milá ze sborníku Antonína Halouzky. Text odkazuje k oblasti původu zesnulého, jenž pocházel z Valašska, kam se již před svou smrtí nevrátil. Osobnost pohřbeného nám připomíná jak jeho podpis, tak i portrét a odkaz chválící místo původu, po kterém by se mu mohlo stýskat.

Obdobná symbolika se nalézá také na náhrobku Václava Postráneckého. Deska z černého leštěného kamene s horní hranou zvedající se do vlny nese v levém horní části usmívající se portrét pohřbeného, v pravé horní části bílý nápis „S tebou nás bavil svět...“ a pod nimi jméno a datum narození a úmrtí

Postráneckého. Úsměv na portrétu demonstruje světu dobromyslnou povahu a účast v komediálních filmech. Jeho legendární rolí se stal jeden z otců v oblíbené komedii *S tebou mě baví svět*, která postupně zlidověla a některé hlášky přešly do obecného povědomí. „*S tebou nás bavil svět...*“ děkuje herci za radost, kterou dělal divákům i svým blízkým právě prostřednictvím hříčky s názvem filmu.

Karel Gott má náhrobek z černého leštěného kamene se zlatým nápisem. V horní části náhrobku se nachází leptaný portrét pohřbeného, následovaný jeho podpisem a daty narození a úmrtí. Gottovi se dostalo pohřbu se státními poctami a krycí deska hrobu byla v době návštěvy pokryta svíčkami a drobnými připomínkovými předměty. Patří mezi notoricky známé osobnosti, stačí tedy uvést jeho podpis a podobiznu, aby návštěvník hřbitova bez problémů určil, komu hrob patří.

Větší část náhrobků z doby po roce 1990 je náboženských symbolů prostá, důraz na náboženskou příslušnost nahrazuje důraz na profesní či životní dráhu pohřbeného a osobní prvky, pojící se s jeho životem, vyjádřené prostřednictvím nápisů, citátů a osobních vzkazů pozůstalých. Ty jsou sice určeny zesnulým, nesou však také zprávu pro živé a demonstrují návštěvníkům hřbitova vztah, který měl svět k dané osobnosti. Proces sekularizace české společnosti je v tomto období završen, drtivá většina pohřbů je občanská a v současné české společnosti „pohřeb žehem podstoupí zhruba 80 % zesnulých“⁸⁷. Indikátory církevní religiozity vykazují její nízkou míru a přibývá osob bez vyznání.

⁸⁷ NEŠPOROVÁ, Olga. *Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby?* In: Sociální studia, 2011. s. 58

Společnost přátel žehu. *Společnost přátel žehu 1909–2009*. Praha: Společnost přátel žehu, 2009. s. 42

Shrnutí kapitoly

V průběhu 20. století můžeme pozorovat postupný ústup veřejných projevů náboženské víry a jejich přechod do soukromé sféry života. To však neznamená, že náboženská symbolika z veřejného prostoru mizí úplně, což se týká především hřbitovů, kde je přítomna na starších rodinných náhrobcích, ale také jako transcendentní symbol kříže, poukazující kromě křesťanského vyznání na skutečnost smrti a pietu. Jak píše W. Zelinsky: „It will be absurd (...) to claim that every devout decedent leaves funerary evidence of religiosity just as we cannot wholly ignore possible dissembling by nonbelievers who might „go with the flow“ for the sake of social propriety,“⁸⁸ nicméně v případě úpravy náhrobku podle dobou nastavených očekávání a norem tyto úpravy stále směřují k minimalizaci náboženské symboliky, provázející politickou změnu.

Na náhrobcích z prvního zkoumaného období ještě není odklon od církevní religiozity tak patrný, vedle obvyklé náboženské symboliky však vyvstává také důraz na vlastenectví. S náhrobky symboliky prostými se setkáváme až v následujícím období, překrývajícím se s událostmi druhé světové války. Zde jsou již kříže na náhrobcích poukazem na víru celé rodiny, nikoliv jednotlivce, kterému se může dostat i náhrobku prostému symbolů, odkazujících k víře. Nejprudší úpadek symboliky s sebou nese komunistický režim, jenž stahuje projevy náboženské víry z veřejné sféry obecně, stále více nebožtíkům se dostává občanských pohřbů v nově vystavěných krematoriích a náboženství uvolňuje místo racionalizaci a pokroku. V následujícím období se vynořují náboženské symboly jako reakce na utlačující režim, demonstrují jeho alternativu, vymezení se proti němu a naději. Kalich na náhrobku Jana Palacha

⁸⁸ Zelinsky, Wilbur. "The Gravestone Index: Tracking Personal Religiosity across Nations, Regions, and Periods." *Geographical Review*, vol. 97, no. 4, 2007, pp. 441–466. JSTOR, www.jstor.org/stable/30034194. Accessed 23 Mar. 2020. s. 447

kromě k jeho osobě odkazuje také k husitskému hnutí, symbolu českého odporu a nezdolnosti⁸⁹. Náhrobky, pocházející ze současné doby, jsou zpravidla zaměřeny více profesní a osobní než náboženský život zesnulého, se symboly křesťanské víry se však setkat můžeme, ač již vzácně, obvykle pak neotřele a umělecky pojatými, jako například reliéfní andělé na náhrobku hrobky rodiny Havlových. Ne na první pohled identifikovatelní jako andělé, stále ale nesou jejich symbolický význam, který si však návštěvník hřbitova doplňuje a vysvětluje sám. Sekularizace české společnosti náboženství nevykazala úplně, jen přetvořila ve věc soukromou a většinou explicitně veřejně neprezentovanou.

Odraz profesního života pohřbeného

V předchozí kapitole byl představen vliv politické situace v Československé a následně České republice na vzhled náhrobků osob, pohřbených v pěti klíčových obdobích historického vývoje, kdy dochází k proměnám symboliky ruku v ruce s proměnami politické situace. Stejně významný dopad na výslednou podobu hrobu má však i osobní život pohřbené osoby, a to především její profesní zaměření, které se odráží nejen v použité symbolice, ale i v případném uměleckém ztvárnění náhrobku. V této kapitole pracujeme s předpokladem vlivu profesního uplatnění a životní cesty na neměnnou vizitku zesnulého, jejímž prostřednictvím je prezentován okolnímu světu. Důraz na profesi či přínos významné osobnosti ve své oblasti tedy může být nadřazen jejímu zařazení do obce věřících. Předpokládáme rovněž větší množství originálních a zajímavě umělecky zpracovaných náhrobků mezi hroby umělců. Za účelem analýzy výsledné symboliky můžeme rozdělit

⁸⁹ Jak již bylo zmíněno, jsou husité díky Palackým vytvořenému mýtu ztotožováni s českým lidem, hrdostí, rovností a vzpourou.

HORÁK, Jiří. *Dechristianizace českých zemí: sekularizace jako záměr*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 118, 119

diskutované osobnosti do sedmi základních kategorií na základě jejich profese. Porovnáváme tedy náhrobky politiků, vědců, herců, spisovatelů, hudebníků, umělců a sportovců a hledáme u nich společné rysy, na základě kterých se snažíme vytvořit modelový typ hrobu, charakteristický pro danou profesi.

Politika

Ačkoliv mezi osobnosti z oblasti politiky zařazuji i osoby, jež zemřely mučednickou smrtí, vypouštím z tohoto třízení náhrobek Jana Palacha a symbolický hrob Milady Horákové na Vyšehradě. Nejedná se totiž čistě o náhrobky jako takové, ale můžeme na ně pohlížet jako na památníky, připomínající protikomunistický odboj, ke kterým si lidé dodnes chodí připomenout nejen nebožtíky a jejich nešťastný osud, ale také historické události, jež k němu vedly. Ač je připomínat zesnulého a jeho život úlohou všech hrobů, při tvoření této typologie se zaměřuji čistě na náhrobky konkrétních osob bez přesahu do role památníku, jenž by vydal na samostatnou práci.

Pro náhrobky osobností, jež se účastnily aktivního politického života, je typický sekularizovaný typ hrobu, tedy náhrobek bez explicitní náboženské symboliky. V tom případě mému tvrzení rozporuje náhrobek Josefa Toufara, kovový kříž, se kterým se můžeme setkat i na hrobech jiných duchovních, byl nicméně přidán jako dodatek k náhrobku unifikovaného stylu, který zastupuje i ostatní osoby na Ďáblickém hřbitově. Vymyká se rovněž rodinná hrobka Václava Havla se svým figurálním reliéfem, zobrazujícím dvě ženské postavy, zdánlivě stoupající k nebesům. Jedná se o umělecké ztvárnění andělů, psychopompů, provázejících duši zesnulého k věčnosti a posmrtnému životu. Zbytek těchto náhrobků potom zařazení odpovídá. Náhrobky politiků tedy můžeme charakterizovat skrze, jak už jsme zmínili, absenci náboženské

symboliky, ale také dodatečných nápisů na hrobě, vkládajících do poslední vizitky zesnulého aktivní prvek rodiny a pozůstalých⁹⁰. Hlavním sdělením, které náhrobek předává okolí, je jméno pohřbeného a kdy žil. Tyto základní identifikační informace mohou být doplněny o akademický či jiný titul (JUDr., armádní generál, prezident republiky). Překvapivě není zdůrazňována státní či národní příslušnost⁹¹, náhrobky jsou jednoduché, někdy až strohé, obsahem omezené na minimální možné sdělení. Za absencí symboliky zřejmě stojí komunistický a socialistický režim, kladoucí důraz na občanský pohřeb bez ideologického a náboženského přesahu a z části estetické důvody a snaha o reprezentativní vzhled hrobu.

Věda

Podobně jako u hrobů politiků i u osobností z oblasti věd, ať už přírodních či humanitních. Pro účely práce byly vybrány pouze tři osobnosti, Jaroslav Heyrovský, Zdeněk Nejedlý a Jan Patočka, zastupující fyzikální chemii, historii a muzikologii a filozofii, ale i přes poměrně malý vzorek vidíme společné rysy, především u prvních dvou uvedených. Náhrobek opět poskytuje minimální nutné množství informací – tzn. jméno a časové zařazení – a případně ještě akademický titul, odkazující k profesní dráze, jedná se o světské náhrobky originálního provedení, s uměleckým přesahem, připomínajícím osobnosti, stojící za přínosem své oblasti vědy. Jistou výjimku zde tvoří Jan Patočka, jehož náhrobek obsahuje symbol kříže. Je ale uložen v rodinném hrobě, udávajícím jen jeho jméno a jméno rodin a kříž může kromě odkazu na víru vystupovat i jako symbol odporu a vymezení se vůči

⁹⁰ Opět narážíme na vymykající se prvek v podobě vázičky a tabulky s osobním vzkazem v případě V. Havla, ty však nejsou součástí náhrobku, ale upevněny v blízkosti hrobu a dají se zařadit mezi milodary, podobně jako svíčky, sošky, fotografie a další vzpomínkové předměty, pokládané na hroby a do jejich okolí.

⁹¹ Jistou výjimku zde tvoří K. Klapálek, hrdina ČSSR, stále se však jedná primárně o profesní zařazení a post, kterého jeho prostřednictvím dosáhl.

politickému režimu. Stejně jako v případě politiků, u nichž je vymizení náboženské symboliky dáno historickým vývojem českých zemí, můžeme tuto absenci na náhrobcích vědců přičíst období jejich smrti, 60. a 70. letům.

Herci

Kategorie herců zahrnuje největší množství zkoumaných náhrobků, z období od konce 40. let po současnost, což nám dává možnost vysledovat hned několik hlavních typů náhrobků.

Prvním typem je jednoduchý náhrobek s nápisem, poskytujícím jméno a datum narození a úmrtí zemřelého a případně jeho profesi (filmový a divadelní herec, národní umělkyně, zasloužilá umělkyně) a žádnou dodatečnou symboliku, týkající se konkrétní osobnosti. Zpravidla se jedná o rodinné hroby, takže i případný výskyt symbolu, jakým je kříž nebo christogram, se vztahuje k rodinnému jménu spíše než jednotlivci. Nejčastějším tvarem tohoto náhrobku je obdélník z leštěného kamene. Výjimku tvoří Rudolf Hrušínský a Nataša Gollová, na jejichž náhrobcích nalezneme i sloupek uprostřed náhrobku, s kovovou koulí v prvním a mužskou bustou nahoře ve druhém případě, opět se však nejedná o část náhrobku, která by se vztahovala ke zkoumané osobnosti a v tomto pojetí tedy z typologie nevystupují.

Druhý typ náhrobku přidává k základním identifikačním údajům – profesi, jménu a datu narození a úmrtí – také podobiznu, zachycenou pomocí busty. Ta dává na první pohled vědět návštěvníkům hřbitova, okolo čího hrobu procházejí. Je jasnějším a rychleji čitelným zachycením identity než pouhé uvedení jména. V případě Vlasty Buriana ukradenou bustu nahradila plastika rukou, jež v tomto případě plní úplně stejnou roli, tedy vizuálně charakterizovat zesnulého, který byl svou gestikulací stejně nezaměnitelný jako by byl svou podobiznou. V analyzovaných případech je busta doplněna

také podpisem, který opět dává obsahu náhrobku osobnější rozměr. Jasný odkaz k osobnosti pohřbeného pomocí symbolu identity zcela nahrazuje symboliku náboženskou. Stejně jako jsou jasným odkazem na dílo V. Buriana expresivní ruce, připomíná dílo zesnulého také náhrobek J. Grossmanna, a to prostřednictvím úryvku z jeho vlastní písně. Tento typ náhrobku tedy obsahuje veškeré možné symboly identity, ne však náboženské víry.

Přechodem mezi dvěma předchozími typy je náhrobek zdobený portrétem. Přidává ještě další prvek, a tím je nápis, vztahující se k životu a osobnosti pohřbeného, v těchto případech ne úryvek z díla, ale odkaz na některou část života nebožtíka, jako například místo původu či osudovou roli.

Náhrobkem, který se vymyká typologickému třídění, je v této kategorii dvojhrob J. Voskovce a J. Wericha, prost naprosto všeho kromě příjmení pochovaných, jejichž notorická známost umožnila vypustit z náhrobku všechny ostatní identifikační informace a celý jej přetvořit v iniciálu, pouze dovysvětlenou celým příjmením, umožňujícím identifikovat hrob. Herecké náhrobky jsou obecně charakteristické důrazem na identitu pohřbeného spíše než na jeho náboženské vyznání, někdy ji i vícenásobně zdůrazňují, a nesnaží se ani o připomínku transcendentálního přesahu k věčnému životu.

Spisovatelé

Také hroby spisovatelů nesou podobiznu zemřelého, již ale v menším množství, a to ve dvou z jedenácti případů. Náboženská symbolika je zde silněji zastoupena, ať již v podobě písemného odkazu či kříže. Za výjimku můžeme považovat náhrobek Jana Karafiáta, který byl kromě spisovatele také duchovní, spadá však do prvního diskutovaného typu. Dále zde nalezneme dva hroby prosté náboženské symboliky a atypického tvaru náhrobku, nesoucí však přímý odkaz na osobnost pohřbeného prostřednictvím zachycení jeho identity v podobizně a podpisu.

Povolání literáta není v rozporu s náboženskou vírou a jejími projevy, většina⁹² náhrobků tedy nese náboženskou symboliku, přítomnou skrze symbol kříže, odkazující ke spasení, křesťanství a Kristu, písmen alfa a omega, odkazujících k věčnosti a přesahu a také osobě Boha a Krista, biblický citát, odkazující na víru, přesah a věčnost a hebrejský nápis, odkazující na věčnost, přesah, ale také původ a rodinnou příslušnost. Ač se setkáváme se značným množstvím rodinných hrobů, jsou spisovatelé pochováváni také samostatně, do umělecky zajímavě ztvárněných hrobů. Kategorie jednodušeji řešených náhrobků s náboženskou symbolikou a atypicky tvarovaných pomníků se do sebe v některých případech přelévá a kombinuje oba výrazné prvky, obvykle však jeden převažuje. Setkáváme se ještě s rodinnými hroby s jednoduchým náhrobkem případně doplněným o kříž, ty již ale odkazují přímo na konkrétního pohřbeného, zpravidla skrze podpis, podobiznu či alespoň uvedení profese. Symbol, odkazující na pohřbeného – podpis, uvedení profese či text – se objevuje také na architektonicky zajímavě řešených náhrobcích geometrického tvaru. V případě Karla Čapka vstupuje do hry také zdůraznění národní a státní příslušnosti a zastoupení profese symbolem knihy. Poměrně málo se vyskytují i úryvky z vlastního díla, pouze v jednom případě se setkáme s textem, vyprávějícím o smutném odchodu a loučení⁹³.

Hudebníci

U osobností z oblasti hudební tvorby se opět setkáváme s trendem zdobení náhrobku podobiznou zesnulého, ať již ve formě leptaného portrétu či busty. Narážíme i na náboženskou symboliku, ztělesněnou křížem, jedná se však pouze o jeden případ ze čtyř a dovolím si tedy tvrdit, že náboženská symbolika na náhrobcích osobností z oblasti hudby je oproti spisovatelům podstatně méně četná. Mezi hudebníky započítávám také Jiřího Grossmanna,

⁹² Konkrétně se jedná o sedm z jedenácti případů.

⁹³ Devátá z Ortenovy sbírky Elegie.

ačkoliv je s ním v této práci nakládáno jako s hercem, a to proto, že se na jeho náhrobku objevuje úryvek z jeho vlastní písně, vyprávějící o touze po životě. Pokud náhrobek obsahuje část nebožtíkova díla, nese ten v sobě poselství zesnulému i návštěvníkům hřbitova a významově přesahuje k připomínce smrti, pomíjivosti a touze po životě. Odkaz na osobu zemřelého je zde zjevný a symbolizuje jej podobizna, podpis a zmíněné úryvky a role jedince jako individua převyšuje jeho význam jako člena společenství, ať již náboženského nebo národního.

Z typologie se vymyká urnový hrob Jaroslava Ježka, který k zemřelému odkazuje pouze pomocí jména, doby života a názvu profese. Ostatní náhrobky však můžeme charakterizovat skrze přímý odkaz na pohřbené, jejich podobizny, podpisy a dílo, jež zanechali světu.

Umělci

Na náhrobcích umělců pokračuje důraz na individuální osobu, prezentovaná podobiznou pohřbeného či jeho podpisem, setkáváme se ale i s náhrobky, které tyto znaky neobsahují a místo nich přibližují osobnost zesnulého skrze jeho profesi. Dalším vynořujícím se prvkem je důraz na národní příslušnost, objevující se na náhrobku z 50. a 60. let. Národní identita může být vyjádřena prostým slovem „český“, předcházející v nápisu profesi, ale také prostřednictvím dalšího textu. Konkrétně se setkáváme s pasáží z české národní opery, doplňující jednoduchý kříž na rodinném hrobě a tvořící spojení, které může být vyjádřením loajality a lásky k domovině a vymezením vůči historickým událostem a vládnoucímu politickému režimu.

Podobně jako u hudebníků přibližuje zkoumané osobnosti světu živých jejich podobizna, zachycená portrétem či bustou a podpisem a individuální identita, ať již co se týče osobnosti nebo profese, hraje důležitější roli než náboženská příslušnost. Všechny diskutované náhrobky umělců také pocházejí z období

od 40. let do současnosti, kdy se česká společnost sekularizuje a soustředí na světský život více než na věčný život, dosažitelný prostřednictvím víry, umělci tohoto věčného života dosahují v očích okolní společnosti a skrze své dílo. Podobně jako se u osobností z oblasti hudby můžeme v několika případech setkat s připomínkou zesnulého skrze jeho dílo, i v případě kreslíře K. Saudka tuto funkci plní náhrobní deska s výjevem, charakteristickým pro jeho tvorbu⁹⁴.

Sport

S náboženskými symboly se na náhrobcích osobností z oblasti sportu se sice setkáváme ve dvou ze čtyř diskutovaných případů, opět ale na rodinných hrobech. Řečená profese se s náboženskou vírou rozhodně nevyklučuje, křesťanské symboly jsou nicméně všeobecně na ústupu, způsobeném postupnou sekularizací celé společnosti a ústupem náboženství z veřejné sféry obecně. Na analyzovaných náhrobcích nacházíme tři hlavní rysy, jež se však vzájemně prolínají a kombinují a je tak velmi těžké vytvořit striktně rozlišenou typologii. Jedná se o výskyt symbolu kříže, ač na rodinných hrobech, bustu, zachycující podobu zesnulého, a symbol profese, zastoupený prostředkem jejího výkonu, v našem případě tedy jmenovitě fotbalovým míčem a závodním automobilem. Narážíme také na uvedení akademického titulu a osobní světský odkaz pozůstalé. U A. B. Svojsíka se setkáváme kromě busty také s plastikou skautské lilie, která se opakuje i na hrobě J. Foglara, kterého, ač na něj zde pohlížíme primárně jako na spisovatele, můžeme skrze tento symbol přiřadit po bok Svojsíka. Důraz na individuální osobnost a její přínos

⁹⁴ Podobně jako u náhrobku V. Havla se i zde setkáváme s vyobrazením ženské postavy, zatímco však v případě reliéfu na Havlově hrobě můžeme vznášející se postavy vnímat jako průvodce duše a vyjádření víry v její pokračování i po smrti pohřbeného, ženská postava na Saudkově náhrobku je znázorněna pro kreslíře charakteristickým stylem a můžeme tedy říci, že představuje jak nebožtíkovo dílo, tak i jistou rozvernost života, avšak bez náboženského přesahu.

v oblasti profesního uplatnění, zastoupené symbolem vykonávaného sportu, je zde prvořadá.

Shrnutí podkapitoly

Bez ohledu na část století, ze kterého zkoumané náhrobky pocházejí, vidíme u každé z kategorií významné společné rysy, na základě kterých můžeme vytvořit modelový náhrobek osobnosti z dané profesní oblasti. Nesetkáváme se zde s žádnou kategorií, kterou by tvořily pouze náhrobky obsahující náboženskou symboliku nebo pouze náhrobky s její absencí, což je zapříčiněno zařazením osobností z různých časových období a také výskytem rodinných hrobů. Pokud bychom měli vytvořit modelový rodinný náhrobek, jednalo by se o jednoduchou desku z leštěného kamene se zlaceným nápisem, uvádějícím základní informace o pohřbených členech rodiny. Tyto náhrobky bývají také v horní části zdobeny jednoduchým vyobrazením kříže jako symbolu křesťanské víry, Krista a nejpřímější cesty k němu a také symbolu smrti, připomínky a piety, není to však podmínkou. Společně se zcela sekularizovanými náhrobky, omezujícími se jen na základní informace, atypickými umělecky ztvárněnými náhrobky a náhrobky s podobiznou pohřbeného a odkazem na jeho totožnost a dílo se dá zařadit mezi hlavní trendy v podobě náhrobků od 20. století do současnosti.

S malým výskytem náboženské, ale i jiné symboliky můžeme asociovat náhrobky politiků. Obvykle se jedná o jednoduché až strohé náhrobky, uvádějící pouze základní identifikační údaje a případně akademický titul. Tato strohost je způsobena v mnoha případech politickým přesvědčením pohřbeného, tíhnoucího ke komunismu, pak ale také snahou o reprezentativnost hrobu jako místa odpočinku významné historické postavy spíše než obyčejného občana. S náboženskou symbolikou se ale setkáme například na hrobce rodiny Havlových, zdobené anděly. Podobně jednoduché

náhrobky mají také vědci a modelový příklad by zde byl atypický náhrobek s uměleckým přesahem ve stylu moderním v době pohřbu, se základními údaji a akademickým titulem, znovu však narážíme na výjimku v podobě kříže. Náhrobky herců mohou odpovídat modelu rodinného hrobu, přidává se však výrazný prvek v podobě podobizny zesnulého, ať již ve formě portrétu nebo busty. Objevuje se také podpis či odkaz na významnou roli a přínos, typicky jsou zaměřeny na individualitu zesnulého a prezentují jeho osobnost. Modelový hrob herce by tedy udával jeho základní údaje a nesl podpis či podobiznu, symbol kříže zde není pravidlem, ale ani výjimkou. Profese spisovatele se s náboženskou vírou nevyklučuje a náboženská symbolika je na náhrobcích spisovatelů častá, ať již v podobě kříže, hebrejského citátu či textu. Náhrobek také poukazuje na identitu jednotlivce, kterou demonstruje skrze jeho podpis nebo i podobiznu. Setkáme se i se symbolem profese, knihou na hrobě Karla Čapka a úryvkem z díla u Jiřího Ortena. Výjimkou nejsou ani náhrobky atypického, obvykle geometrického, tvaru a uvedení profese. Úryvky z díla hojně nacházíme i na náhrobcích osobností z oblasti hudby, jako odkaz na osobnost pohřbeného i jako symbol nevyhnutelnosti a nedobrovolnosti smrti a útěchu pozůstalým. Náboženská symbolika není obvyklá, anděl, který měl stát na hrobě Karla Kryla by sice byl křesťanským symbolem věčnosti a průvodce duše, ale také odkazem na Krylovu tvorbu a světské působení. Modelový náhrobek hudebníka může obsahovat podobiznu či podpis, zastupující zemřelého, a odkaz na jeho dílo, jehož prostřednictvím zesnulý žije i nadále. Pro umělce je opět typické zdůraznění identity podobiznou či podpisem, setkáme se také se zdůrazněním národní identity jedince. Náboženské symboly nalézáme na rodinných hrobech, náhrobky individuálních osob se vztahují spíše k osobnosti, národní příslušnosti a dílu zesnulého. Zajímavým případem je zde úryvek z díla, zdobící náhrobek Káji Saudka, postavička, interagující s kreslířem i se světem. Pro hroby sportovců je potom typický odkaz na jejich individuální profesní dráhu, symbolem

profese⁹⁵. Náboženská symbolika se opět vyskytuje na rodinném hrobě a setkáváme se i s osobním vzkazem zemřelému. V závěru můžeme říci, že se profesní uplatnění odráží v podobě hrobu a způsobu, jakým prezentuje pohřbeného světu živých, nezřídka prostřednictvím důrazu na individuální osobnost místo na rodinnou či náboženskou příslušnost a skrze připomínku jeho přínosu v oblasti profesního uplatnění.

Závěr

Náhrobky významných osobností skýtají velké množství analyzovatelné symboliky nejen náboženského rázu. Pozůstalí, ale i veřejnost se snaží o udržování hrobů v dobrém a reprezentativním stavu, efektivně připomínajícím zesnulého. Pojem významné české osobnosti 20. století v této práci označuje osobnost obecně známou, ať již veřejností oblíbenou či ne, zanechavší za sebou významné dílo nebo přínos pro profesní oblast či historii českých zemí. Počítáme sem politiky, sportovce, umělce, spisovatele, hudebníky a vědce pohřbené v prostoru vybraných pražských hřbitovů v časovém rozmezí od roku 1924 do roku 2019. Ať již se jedná o osoby křesťanského či židovského původu, v oblasti pohřbívání mezi nimi není žádný rozdíl. Pro oba křesťanství i judaismus je typická inhumace, v průběhu 20. století se však vynořuje množství urnových hrobů a slábne důraz na náboženské pohřební obřady ve prospěch obřadů občanských. Stejně tak analyzované hroby obou náboženství sestávají ze stejných částí a poskytují stejnými kritérii poměřovatelný obsah náhrobku.

Místa posledního odpočinku od zbytku města dělí hřbitovní zdi, vymezuující hřbitov jako samostatný prostor, jenž je při dodržení základních pravidel

⁹⁵ Konkrétně zde vidíme fotbalový míč, závodní automobil a skautskou lilii.

přístupný všem a ve svém smyslu veřejný, navštěvovaný nejen pozůstalými, ale rovněž pro pohřbené cizími osobami a turisty. Návštěvníci hřbitova s tímto prostorem a interagují a připomínají si významné české osobnosti skrze jejich náhrobky, u kterých mohou zanechávat květiny, v případě Nového židovského hřbitova pak spíše oblázky, svíčky či drobné předměty. Stejně tak náhrobky působí na návštěvníky a předávají jim skrze obsaženou symboliku kýžená sdělení.

Mezi zkoumanými a analyzovanými hroby můžeme vysledovat několik nejvýraznějších typů, podle toho, jak je náhrobek stylizován a s jakými prvky a motivy se na něm můžeme setkat. Za hlavní trendy v úpravě náhrobků můžeme souhrnně označit vzrůstající důraz na odraz osobního a profesního života a originální umělecké zpracování náhrobku na úkor zdůraznění náboženské příslušnosti. 20. století bylo pro české země dobou dynamického vývoje a významných politických změn, které se projevy také na veřejných projevech náboženství, mezi které spadá také výskyt náboženské symboliky ve veřejném prostoru devíti vybraných pražských hřbitovů. Ke dvěma nejvýraznějším obdobím sekularizace dochází za První republiky a po nástupu komunismu, v podobě náhrobků se však významně odráží až komunistický režim. Politické systémy, snažící se o odstranění veřejných projevů náboženství, potenciálně je ohrožujících a neshodujících se s dobovou ideologií, se také zasloužily o masové rozšíření kremace a občanských pohřbů, pokračujících dodnes a v oblibě pohřbu žehem.

Odvracení se od církevní religiozity nutně neznamená vymizení náboženství ze života věřících, stává se však věcí soukromou a navenek výrazně méně reflektovanou. V období První republiky také zaznamenáváme výskyt státní symboliky. S důrazem na národní příslušnost se setkáváme rovněž na náhrobkách umělců. Návrat náboženské symboliky do prostora hřbitovů nastává také v rámci vymezení vůči politickému režimu. Po roce 1989 potom

význam profesní a osobní identity převažuje nad důrazem na náboženskou víru, přibývá však náboženské symboliky na náhrobcích, i když v malém množství, a náhrobky reflektují především význam pohřbeného jako jedince. Sekularizace společnosti je dovršena, veřejné prezentaci náboženské symboliky na náhrobcích však bráněno není.

Proměny v podobě hrobů a obsahu sdělení na náhrobcích jsou svázány také se světským životem pohřbeného, jmenovitě vykonávanou profesí. Není překvapivé, že řídký výskyt náboženských symbolů zaznamenáváme na náhrobcích politiků, uvážíme-li vliv komunismu a marxisticko-leninistických idejí. Málo odkazů k náboženství nesou také náhrobky vědců, ani v jednom případě se však nejedná o podmínku. Naopak vysoké množství náboženské symboliky obsahují náhrobky spisovatelů, stejně jako symbolů, vztahujících se k jednotlivci, kterými jsou portréty, busty a podpisy. V případě umělců se k odkazům na individuální osobu přidává také národní identita, obvykle přidružená k profesi, v případě hudebníků se zase vynořují odkazy na dílo. Náhrobek v několika případech obsahuje přímo úryvek z písně či skladby, vztahující se k tematice umírání. Největší důraz na oblast profese naopak zaznamenáváme u osobností z oblasti sportu. Všimáme si aspektů, typicky se vyskytujících u osob dané profese, žádná z nich se však na vyjádření náboženské víry neupíná ani se s ní nevyklučuje. Za konstantu, objevující se napříč dobou i profesí, můžeme považovat náhrobek, prezentující nejen konkrétního zesnulého, ale také jeho rodinu, a zpravidla nesoucí odkaz na náboženskou víru rodiny jako celku, v podobě symbolu kříže či hebrejského nápisu, zastupujících zde příslušnost k náboženskému společenství.

Provedený výzkum se zabývá náhrobky významných českých osobností 20. století, pochovaných na vybraných pražských hřbitovech a snaží se maximálně reprezentovat konkrétní pohřbenou osobnost. I když můžeme očekávat, že reprezentativně odrážejí minimálně tendenci k proměnám

obsažené náboženské symboliky v reakci na proběhnuvší politické změny, stále se jedná o náhrobky, především v případě Vyšehradu, vyzdvihující význam zesnulého. Mohlo by tedy být přinejmenším zajímavé porovnat je s náhrobky z jiných lokalit, například moravských měst či menších místních hřbitovů a postavit do kontrastu s méně slavnými osobnostmi.

Náhrobky jsou zrcadly své doby, ale také konkrétních osobností, které připomínají návštěvníkům hřbitova, veřejnosti i pozůstalým, kteří se aktivně účastní tvoření obsahu náhrobku, do nějž promítají svůj vztah k zesnulému a vybírají symboly, skrze něž bude připomínán. Nejčastějším používaným symbolem je jednoduchý kříž jako symbol křesťanské víry, hebrejský text, odkazující na židovský původ, dále potom citáty a úryvky z díla zesnulého, texty s přesahem, jež poukazují na nevyhnutelnost smrti, ale také útěchu věčnosti. Vidíme také symbol anděla, psychopompa a nositele útěchy a sekulární symboly, vztahující se k profesi či zachycující podobu a identitu nebožtíka. Neměnná vizitka, kterou tato symbolika společně se základními identifikačními a životopisnými údaji tvoří, věčně připomíná zesnulého a jeho prostřednictvím předává zprávu světu živých. O jeho osobnosti, přínosu a životě, ale také o přítomnosti smrti, která čeká všechny z nás a která se ani přes svou intimnost nedá ze života vymazat.

Literatura a zdroje

ARIÉS, Phillipe. *Dějiny smrti I, II*. Praha: Argo, 2000

ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti 1*. 8. vyd. Praha : Argo, 2000.

ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti 2*. 8. vyd Praha : Argo, 2000.

ASSMANN, Jan. *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha: Vyšehrad, 2003.

BUBÍK, Tomáš. *Hřbitov jako místo duchů anebo předmět vědeckého výzkumu?: Český národní hřbitov na Vyšehradě*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. Nepublikovaný článek.

CRESSWELL, John; CLARK Vicki L. Plano. *Designing and Conducting Mixed Methods Research 1*. vyd. Praha: Sage Publications. 2011.

CRESWELL, John. *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Upper Saddle River, N.J.: Pearson/Merrill Prentice Hall, 2008.

GADE, Daniel W. *Cemeteries as a Template of Religion, Non-religion and Culturem*. In: *The Changing World Religion Map*, ed. BRUNN, Stanley D. Springer 2015. s. 623-647

GORMAN, J. E. Frederick, DIBLASI, Michael. *Gravestone Iconography and Mortuary Ideology*. In: *Ethnohistory*, Vol. 28 No. 1, 1981. s. 79-98. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/481579>

HAILLER, Jaroslav Achab. *Židovské hřbitovy a pohřbívání*. Praha: Grada Publishing, 2019

HALÍK, Tomáš. „Poslední věci“ v křesťanské tradici. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 71-78

HAMPLOVÁ, Dana, NEŠPOR, Zdeněk. *Invisible religion in a "Non-believing" Country: The case of the Czech Republic*. In: *Social Compass*, 2009. s. 581-597. Dostupné z: https://www.academia.edu/13003937/Invisible_religion_in_a_Non-believing_Country_The_case_of_the_Czech_Republic

HORÁK, Jiří. *Dechristianizace českých zemí: sekularizace jako záměr*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.

KOVÁŘ, Jan, PEŘINKOVÁ, Martina, ŠPATENKOVÁ, Naděžda, et al. *Hřbitov jako veřejný prostor*. 1. vyd. Praha: Gasset, 2014.

KOVAŘÍK, Petr. *Klíč k pražským hřbitovům* 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001.

KROPÁČEK, Luboš. *Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu*. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 57-70

LYČKA, Milan. *Smrt a umírání v judaismu*. In: ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010. s. 79-94

GORMAN, J. E. Frederick, DIBLASI, Michael. *Gravestone Iconography and Mortuary Ideology*. In: *Ethnohistory* Vol. 28 No. 1, 1981. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/481579?seq=1#metadata_info_tab_contentsEthnohistory

MITORAJ, Suzanne O. *A Tale of Two Cemeteries: Gravestones as Community Artifacts*. In: *The English Journal* Vo. 90, No. 5, 2001. s. 82-87 Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/821859?seq=1#metadata_info_tab_contents

NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. 1, vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013

NEŠPOROVÁ, Olga. *Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby?* In: *Sociální studia*, 2011. s. 57-85 Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/viewFile/5892/4999

ONDRAČKA, Lubomír. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. 1 vyd. Praha: Cesta domů, 2010.

OPATRŇÝ, Aleš. *Religionistika*. In: STEJSKAL, David a Jaroslav ŠEJVL. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011. s. 235 – 326

OSTŘANSKÝ, Bronislav, ed. *Smrt, hroby a záhrobí v islámu: poslední věci člověka pohledem muslimských pramenů*. Praha: Academia, 2014.

STEJSKAL, David, ŠEJVL Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011.

SUCHAN, Laura. *Memento mori: Bringing Classroom to the Cemetery*. In: *The History teacher* Vol. 42, No. 1. [online] Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/40543773>

SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. 1. vyd. Praha: Artefactum, 2013.

VÁCLAVÍK David, HAMPLOVÁ Dana, NEŠPOR Zdeněk. Religious Situation in Contemporary Czech Society. In: *Central European Journal of Contemporary Religion* 2, 2018. s. 99-122 Dostupné z: https://www.academia.edu/37862364/Religious_Situation_in_Contemporary_Czech_Society

ZELINSKY, Wilbur. *The Gravestone Index: Tracking Personal Religiosity across Nations, Regions, and Periods*. In: *Geographical Review*, 2007, vol. 97, no. 4. s. 441–466. Dostupné z: www.jstor.org/stable/30034194

Zjevení 22:13

Pohřbů na účet státu trvale přibývá. Kvůli nezájmu příbuzných i jejich finančním potížím. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 3. 9. 2018. [online] Dostupné z: <https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/pohrbu-na-ucet-statu-trvale-pribyva-kvuli-nezajmu>

Prague.eu. *Vyšehradský hřbitov a Slavín*. [online] Dostupné z: <https://www.prague.eu/cs/objekt/mista/148/vysehradsky-hrbitov-a-slavin>

Olšanské hřbitovy v číslech. Oldriska, 17. 3. 2016 [online] Dostupné z: <http://www.hrbitovy.cz/?p=4672>

Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu. In: *Lidé a společnost*, 2014. Odbor statistiky obyvatelstva, 27. 2. 2014. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551795/17022014.pdf/c533e33c-79c4-4a1b-8494-e45e41c5da18?version=1.0>

Český rozhlas. *Projekt Kafka* [online] Dostupné z: <https://www.radio.cz/cz/static/kafka/26misto>

Společnost přátel žehu. Společnost přátel žehu 1909–2009. Praha: Společnost přátel žehu, 2009.

Správa pražských hřbitovů. *O pražských hřbitovech: Z historie pražských hřbitovů* [online]. Dostupné z: http://www.hrbitovy.cz/?page_id=49

Historie Malvazineckého hřbitova. Oldriska, 10. 10. 2016. [online] Dostupné z: <http://www.hrbitovy.cz/?p=5250>

HOLZAPFELOVÁ, Vladislava. *Funerální umění na vybraných pražských hřbitovech 1850-1950*. Praha, 2016. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Rakušanová, Marie. [online] Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/77958>

KUCHTOVÁ, Vladislava. *Funerální umění v první třetině 20. století v Čechách*. Praha, 2008. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Bydžovská, Lenka. [online] Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/16675>

Přílohy

Rozdělení osobností podle období

1918 – 1938

Franz Kafka (1883–1924), **Jan Karafiát** (1846–1929), **Viktor Dyk** (1877–1931), **Antonín Benjamin Svojsík** (1876–1938), **Karel Čapek** (1890–1938)

1939 – 1948

Jiří Orten, vlastním jménem Jiří Ohrenstein (1919–1941), **Jaroslav Ježek** (1906–1942), **Jiří Stanislav Guth-Jarkovský**, původním jménem Jiří Guth (1861–1943), **Josef Čapek** (1887–1945), **Emil Dominik Josef Hácha** (1872–1945), **Eduard Bass**, vlastním jménem Eduard Schmidt (1888–1946), **Ferenc Futurista**, vlastním jménem František Fiala (1891–1947)

1949 - 1968

Milada Horáková, rozená Králová (1901–1950), **Záviš Kalandra** (1902–1950), **Josef Toufar** (1902–1950), **Jindřich Plachta**, vlastním jménem Jindřich Šolle (1899–1951), **Emil František Josef Filla** (1882–1953), **Klement Gottwald** (1896–1953), **Josef Lada** (1887–1957), **Antonín Zápotocký** (1884–1957), **Vítězslav Nezval** (1900–1958), **Max Švabinský**, celým jménem Maxmilian Theodor Jan Švabinský (1873–1962), **Vlasta Burian**, vlastním jménem Josef Vlastimil Burian (1891–1962), **Zdeněk Nejedlý** (1878–1962), **Jaroslav Heyrovský** (1890–1967)

1969 – 1989

Jiří Šlitr (1924–1969), **Jan Palach** (1948–1969), **Jiří Grossmann** (1941–1971), **František Hrubín** (1910–1971), **Ota Pavel**, vlastním jménem Otto Popper (1930–1973), **Jan Patočka** (1907–1977), **Jan Werich**, plným jménem Jan Křtitel František Serafínský Werich (1905–1980), **Jiří Voskovec**, vl. j. **Jiří Wachsmann** (1905–1981), **Karel Klapálek** (1893–1984), **Jiřina Štěpničková** (1912–1985), **Nataša Gollová**, vl. j. **Hodáčová** (1912–1988)

od r. 1990

Eliška Junková-Khásová, rozená **Alžběta Pospíšilová** (1900–1994), **Ladislav Fuks** (1923–1994), **Rudolf Hrušínský starší** (1920–1994), **Karel Kryl** (1944–1994), **Ivan Diviš** (1924–1999), **Jaroslav Foglar** (1907–1999), **Lída Baarová**, rozená Ludmila Babková, provdaná Kopecká a Lundwallová (1914–2000), **Josef „Pepi“ Bican** (1913–2001), **Stella Zázvorková**, provdaná Kopecká (1922–2000)

–2005) , **Jiří Winter**, znám také pod pseudonymem **Neprakta**, (1924 –2011), **Václav Havel** (1936 –2011), **Jiřina Švorcová** (1928 –2011), **Radoslav Brzobohatý** (1932 –2012), **Kája Saudek**, vl. j. **Karel Saudek** (1935 –2015), **Václav Postránecký** (1943 –2019), **Karel Gott** (1939 –2019)

Rozdělení osobností podle oblasti profesního uplatnění

Politika

Emil Dominik Josef Hácha (1872 –1945) **Milada Horáková**, rozená Králová (1901 –1950), **Josef Toufar** (1902 –1950), **Klement Gottwald** (1896 – 1953), **Antonín Zápotocký** (1884 –1957), **Jan Palach** (1948 –1969), **Karel Klapálek** (1893 –1984), **Václav Havel** (1936 –2011), **Jiřina Švorcová** (1928 –2011)

Věda

Zdeněk Nejedlý (1878 – 1962), **Jaroslav Heyrovský** (1890 – 1967), **Jan Patočka** (1907 – 1977)

Herectví

Ferenc Futurista, vlastním jménem František Fiala (1891 –1947), **Jindřich Plachta**, vlastním jménem Jindřich Šolle (1899 – 1951), **Vlasta Burian**, vlastním jménem Josef Vlastimil Burian (1891 – 1962), **Jiří Grossmann** (1941 – 1971), **Jan Werich**, plným jménem Jan Křtitel František Serafínský Werich (1905 – 1980), **Jiří Voskovec**, vl. j. **Jiří Wachsmann** (1905 – 1981), **Jiřina Štěpničková** (1912 – 1985), **Nataša Gollová**, vl. j. Hodáčová (1912 –1988), **Rudolf Hrušínský starší** (1920 –1994), **Lída Baarová**, rozená Ludmila Babková, provdaná Kopecká a Lundwallová (1914– 2000), **Stella Zázvorková**, provdaná Kopecká (1922 – 2005), **Radoslav Brzobohatý** (1932 –2012), **Václav Postránecký** (1943 –2019)

Literatura

Franz Kafka (1883 –1924), **Jan Karafiát** (1846 – 1929), **Viktor Dyk** (1877 –1931), **Karel Čapek** (1890 –1938), **Jiří Orten**, vlastním jménem Jiří Ohrenstein (1919 – 1941), **Josef Čapek** (1887 –1945), **Eduard Bass**, vlastním jménem Eduard Schmidt (1888 – 1946), **Záviš Kalandra** (1902 –1950), **Vítězslav Nezval** (1900 –1958), **František Hrubín** (1910 –1971), **Ota Pavel**, vlastním jménem Otto Popper (1930 –1973), **Ladislav Fuks** (1923 –1994), **Ivan Diviš** (1924 -1999), **Jaroslav Foglar** (1907 – 1999)

Hudba

Jaroslav Ježek (1906 –1942), **Jiří Šlitr** (1924 –1969), **Karel Kryl** (1944 –1994), **Karel Gott** (1939 –2019)

Umění

Emil František Josef Filla (1882 –1953), **Josef Lada** (1887 –1957), **Max Švabinský**, celým jménem Maxmilian Theodor Jan Švabinský (1873 – 1962),

Jiří Winter, znám také pod pseudonymem **Neprakta**, (1924 –2011), **Kája Saudek**, vl. j. **Karel Saudek** (1935 –2015)

Sport

Antonín Benjamin Svojsík (1876 – 1938), **Jiří Stanislav Guth-Jarkovský**, původním jménem **Jiří Guth** (1861 –1943), **Eliška Junková-Khásová**, rozená **Alžběta Pospíšilová** (1900 –1994), **Josef „Pepi“ Bican** (1913 –2001)